

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО
ПРОФІЛАКТИКИ РІЗНИХ ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА В
РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності «Початкова освіта»*

Савчук Ксенія Дмитрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Біленкова Л.М.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ	
1. ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ РІЗНИХ ПРОЯВІВ	
НАСИЛЬСТВА В ШКІЛЬНОМУ	
СЕРЕДОВИЩІ.....	7
1.1. Проблема формування готовності вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами в теорії та практиці.....	7
1.2. Суть готовності майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.....	22
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ	
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ РІЗНИХ	
ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА В РОБОТІ З МОЛОДШИМИ	
ШКОЛЯРАМИ....	31
2.1. Аналіз досвіду з профілактики різних проявів насильства в шкільному середовищі початкової школи.....	31
2.2. Зміст підготовки майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.....	40
2.3. Специфіка формування готовності майбутніх педагогів до профілактики мобінгу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку.....	48
Висновки до другого розділу.....	57
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. На нашу думку реалізація професійного стандарту «Вчитель початкової школи» передбачає реалізацію фахівцем трудових функцій: здійснення та планування освітнього процесу; підтримка навчання й забезпечення, виховання, розвиток учнів в освітньому середовищі та родині; створення освітнього середовища; професійний саморозвиток та рефлексія; проведення педагогічних досліджень.

Український центр оцінювання якості освіти оприлюднив загальнодержавне моніторингове дослідження якості початкової освіти. Вона присвячена проблемі булінгу в початковій школі та продовжує розпочатий у попередній частині звіту (Передумови та результати навчання) аналіз контексту, який впливає на успішність учнів початкової школи.

Виходячи з виконанням професійних функцій виокремимо основний аспект підготовки майбутніх вчителів початкової школи до різних проявів насильства в роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Стан дослідження. Булінг використовують в наукових колах вже багато років, та було охарактеризовано норвезьким дослідником Ольвеусом, Д., який зрозумів його «як агресивна поведінка однієї людини відносно іншої з метою заподіяти моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу» (Ольвеус, Д. 1993 р.)

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці приділяли увагу булінгу та іншим проявів насильства: Бондар, В. & Демченко, І. & Іванова, І. & Євтухова, Т. & Колупаєва, А. & Столяренко, О. & Шевцов, А. які розкривають проблеми залучення дітей до шкільного процесу, їх реабілітацію та соціалізацію в суспільстві.

В роботі визначається основний аспект підготовки майбутніх вчителів початкової школи до профілактики залякування, цькування, булінгу, серед школярів. Визначено зміст психологічних та фізичних форм проявів у закладі освіти, схарактеризовано механізми проявлення в освітньому процесі ознак насильства за Ольвеусом, Д. В роботі визначено можливість майбутніх учителів до профілактики булінгу в початкової школи, розкрито рольову структуру різних видів цькувань. Схарактеризовано напрями формування компетентностей у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики до різних проявів: залучення молодших школярів в інформаційні кампанії закладу освіти, проведення інтерактивних форм виховної роботи; формування навичок ефективної діалогічної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу; залучення батьків у тренінги-семінари, психолого-педагогічні ігри тощо.

Булінг (цькування) – новий для української освіти термін, внесений до законодавства лише минулого року. Але проблема відома вже десятки років. Їй, можливо, під іншими назвами (знуцання, залякування тощо) присвячено багато публікацій у фаховій науковій літературі та ЗМІ. Вона також висвітлювалася в художніх фільмах. Втім, на жаль, проблема булінгу залишається актуальною не лише для України, але і для більшості інших країн.

Закони України про булінг та мобінг визначається як діяння учасників в системі освіти, які повлягаються у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освіти, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Науковці вважають, що булінгом у освітньому просторі виявляється не лише в діях учнів між собою, він може бути присутній в діях вчителів до учнів чи навпаки.

Психолого-педагогічний аналіз літератури та освітні платформи надали можливість визначити форми булінгу: психологічний – насильство, пов'язане із впливом на психіку, яке наносить психологічну травму шляхом образ, залякування, створенням напруженої атмосфери в освітньому процесі, з метою формування зверхнього ставлення учасників освітнього процесу до жертви; фізичний – спеціально зроблені поштовхи, удари, нанесення інших тілесних ушкоджень, сексуальний булінг; Може реалізовуватись у форм вербального булінгу; образливих рухів або дій; залякування; вимагання; ізоляції; кібербулінг та інших.

Показниками готовності майбутніх вчителів школи до профілактики булінгу в освітньому процесі можна також визначити: сформованість загальних компетенцій; сформованість ціннісних особистісних орієнтацій до профілактики булінгу; сформованість навиків здійснення моніторингу якості власної антибулінгової діяльності; сформованість навиків випереджувального проєктного менеджменту; навчання впродовж життя.

Управлінським напрямом також включає в себе підготовку майбутніх вчителів до здійснення аналізу ситуацій в закладі освіти, розробки правил поведінки для учнів освітнього процесу, планів заходів щодо попередження цькування, алгоритмів дій, комфортності освітнього середовища початкової школи, здійснення моніторингу реалізації та безпечності.

Просвітницький напрям також включає в себе підготовку майбутніх вчителів до здійснення роз'яснення, інформування, спілкування та взаємодії всіх учнів освітнього процесу.

Важливим компонентом є у процесах підготовки майбутніх вчителів до пошуку дієвих методів та засобів профілактики серед унів початкової школи виступає також активністю безпосередньо майбутніх фахівців, які будуть брати в подальшому участь у виробленні відповідної політики спільного розуміння питань насильства, відповідальності.

Отже, необхідною умовою протидії булінгу та профілактики в школі є підготовка до створення позитивної шкільної культури, яка ґрунтується на повазі та толерантності.

Ефективна підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання дієвих засобів, методів профілактики булінгу серед учнів початкової школи охоплює напрями: просвітницький і управлінський.

Мета дослідження: розкрити особливості формування готовності майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.

Задачі:

1. Проаналізувати проблему формування готовності вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.
2. Охарактеризувати суть готовності майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.
3. Узагальнити досвід з профілактики різних проявів насильства в шкільному середовищі початкової школи.
4. Розкрити особливості формування готовності майбутніх вчителів до профілактики булігу та мобінгу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Об'єкт: формування готовності вчителя до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.

Предмет: особливості формування готовності майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.

Методи дослідження: Полягає в послідовному здійсненні наступних операцій: спостереження, вимірювання, моделювання, прогнозування, перевірка прогнозу.

Теоретичне значення дослідження. Полягає в тому, що дана робота є спробою комплексного аналізу існуючих наукових поглядів та практичних

спостережень щодо формування готовності майбутніх вчителів до профілактики проявів насильства в роботі з молодшими школярами.

Практичне значення дослідження. Полягає у їх спрямованості на вдосконалення навчальної діяльності молодших школярів та можливості використання матеріалів та результатів дослідження в освітніх закладах у процесі підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів початкових класів. Методика розвитку у молодших школярів може бути адаптована для діяльності освітніх закладів різних проявів насильства. Положення, що стосуються формування молодших школярів можуть бути використані студентами вищих педагогічних навчальних закладів у процесі підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Апробація теми дослідження. Участь у студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з публікацією тез: Підготовка майбутніх учителів до профілактики булінгу та різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами. Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (12–14 квітня 2022 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 169–170.

Структура роботи обумовлена поставленими метою і задачами дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел та 8 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ РІЗНИХ ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА В РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

1.1. Проблема готовності вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами

Стосунки між дітьми, між дітьми та дорослими в закладі освіти мають значний вплив на становлення особистості здобувачів освіти, їхню подальшу соціалізацію. Наслідки насильства можуть проявлятися протягом всього життя людини, відбиватися на її емоційному розвитку, фізичному і психічному здоров'ю. Насильство послаблює прихильність здобувачів освіти до заклада освіти, викликає у них почуття страху та відсутності безпеки, що суперечить головним завданням навчання і виховання, позбавляє права здобувати освіту у безпечній та доброзичливій атмосфері.

Вважають, що насильством також є проблемою в сучасному українському суспільстві, та найгостріше воно постає в освітньому середовищі, в якому дитина проводить найбільшу частину свого повсякденного життя. За даними опитування проводилося серед дітей та підлітків віком від 10 до 17 років, (37,9 %). Вони повідомляли, що впродовж останніх двох місяців зазнавали образ, принижень чи знущань, а (35 %) респондентів відповідали, що самі неоднаразово брали участь в образах, приниженнях або знущались з інших. Про випадки фізичного насильства за останній рік повідомили (10,3 %) осіб, а емоційного насильства зазнали (14,5 %) респондентів. Вважають, що кожен другий із опитаних є хлопець (51,6 %), а кожна п'ята дівчина (18,9 %) повідомляючи, що брали участь також у бійках.

Під час сьомої хвилі дослідження ESPAD в Україні вперше було додано блок запитань про цькування. Отримані дані свідчать, що більше третини опитаних (35 %) ображали інших протягом останніх двох місяців, а (39 %) повідомили про те, що їх ображали у вказаний період.

Така соціальна проблема, як булінг та мобінг останніми роками стає дедалі поширеним явищем серед молоді. Ця проблема потребує ще детального вивчення. Першими публікаціями таких проблем в Україні з'явилися у 2005 р.

Мобінг — систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, форма психологічного тиску у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення.

Уперше явище описано напочатку 80-х рр. ХХ ст. Німецький фахівець в галузі індустріальної психології Хайнц Лейманн після проведених досліджень у скандинавських країнах описав мобінг і охарактеризував його як психологічним терором, що включає в себе систематичне повторювання ворожого й неетичного поведження одного або декількох людей, спрямованого проти іншої людини, в основному однієї.

Найбільш вразливі до цькування діти і школярі. Недостатня соціалізація дітей і школярів провокує їх на цькування картавих, ліворуких, дітей з поганим зором, слабких від природи, дітей із заїканням, з ознаками хвороби на обличчі і відкритих частинах тіла тощо.

Також можемо визначити, що мобінг це систематичне цькування, психологічний терор, психологічний тиск у вигляді цькування людини у колективі, форми зниження авторитету, зазвичай, з метою його витіснення. Якщо всі проти одного – це мобінг. Різниця між мобінгом табулінгом полягає в наступному: мобінг – це коли група людей нападає на одну людину, а булінг – коли одна людина або декілька людей погрожують і залякують іншого.

Булінг – також визначається як утиск, цькування дискримінація. Термін «булінг» означає процес свідомих жорстких дій (психічного і фізичного) з боку групи або дитини до іншої дитини або інших дітей.

Заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість стають мотивацією до булінгу. Дитина бориться за владу, потребує підпорядкування собі як лідеру, бажає нейтралізувати суперника, самостверджується до задоволення садистської потреби окремих осіб.

Як практика показує, шкільний булінг може бути різним:

- фізичне і психічне приниження;
- різний вид знуцання;
- систематичне кепкування з будь-якого приводу (від національності до зовнішнього вигляду дитини);
- задирство;
- ігнорування та бойкот;
- псування особистих речей та ін.

Хулігани надзвичайно винахідливі. Новітній їхній “винахід” — кібербулінг, тобто знуцання з використанням електронних засобів комунікації.

Дослідники пропонують таку найзагальнішу класифікацію всіх видів булінгу:

- 1-ша група — прояв, пов'язаний переважно з активними формами приниження;
- 2-га група — прояв, пов'язаний зі свідомою ізоляцією, обструкцією скривджених.

Соціальною структурою булінгу, як правило, має три елементи, а саме:

- Переслідувач, тобто сам хуліган;
- спостерігачі;
- жертви булінгу;

У теперешній науці існують декілька підходів до вивчення булінгу. Одні дослідники зосереджуються на увазі пошуку й визначенню особистісних рис, характерних для особи хулігана та його жертв. Інші намагаються розглядати булінг як соціальним-психологічним процесом.

Ось як визначає типову рису учнів, схильних до булінгу, норвезький психолог Ольвеус,Д.

- Вони відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших дітей, переслідуючи власні цілі; вони часто бувають імпульсивними та легко шаленіють;
- Булі частоагресивніта зухвалі,та в ставленні до дорослих.
- Не виявляють співчуття до своїх жертв;
- Фізично сильніші за інших.

Типовими жертвами булінгу також мають свої характерні риси:

- Жертви полохливі,замкнуті, вразливі й соромливі;
- Часто невпевнені в собі, тривожні, мають низьку самоповагу;
- Схильні до самогубст, депресій.
- Жертви часто не мають близького друга та успішнішого спілкування з дорослими та з однолітками;
- Також можуть бути фізичнослабшими за своїх однолітків.

Фактами насильства водночас,складно виявити, оскільки учні-ініціатори насильства діють в умовах відсутності контролю та нагляду з боку дорослих. Саме тому нерідко дорослі помічають захисну реакцію потерпілого, яка проявляється як порушенні дисципліни, а не дії кривдників. Крім цього, потерпілі часто не повідомляють вчителям або батькам про свою спрямовану на них агресію. Більшість випадків насильств в закладів освіти не реєструють, таке залишається непоміченимабо проігнорованим. В таких ситуаціях агресивні дії здобувачів освіти чи педагогічних працівників засуджують, але керівництво

закладу освіти не докладає належних зусиль, щоб їх припинити і недопустити надалі. Таку ситуацію підтверджують результати опитування молоді U-Report, респонденти якого зазначали, що основними причинами знущання однолітків з інших є ігнорування дорослими булінгу (39 %), а шляхи його запобігання учасниками опитування вбачають в навчанні вчителів реагувати на дану проблему (53 %) та інформуванні громадян(27 %).

Пошкодження тілесного типу або психологічні травми, отримані внаслідок випадкового падіння, дорожньо-транспортної пригоди, не є насильством. Ударом, нанесеним у бійці з метою самозахисту, – це дія, яку теж не можна вважати насильством, якщо людина захищалася і не бажала навмисного завдати фізичної шкоди або інших збитків.

Насильницькими діями також вважається, ті у яких застосовується не фізична сила, а влада над людиною, тобто шантаж і залякування, погрози, примус. Якщо особа сама, яка має владу над іншими людьми, проявляє до неї зневагу, відмовляється в допомозі та турботі, такі дії також вважаються насильством.

Я вважаю, що насильство в школі це сплановане або спонтанне агресивне дійство, що відбувається на його територіях або в приміщеннях під час занять, перерв, а також в ході заходів, які проводяться в закладах освіти в іншому місці. Жертвами насильств, в школі, можуть бути педагоги, інші працівники, здобувачі освіти та їхні батьки. Представниками будь-якої з названих груп можуть бути ініціаторами насильницьких дій, постраждалими сторонами або свідками. **(Додаток Е)**

Існують різні критерії насильства, яке відбувається в закладах освіти. У міжнародних дослідженнях застосовують систему насильств, заснованих на видах агресивних дій щодо потерпілих осіб: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. Дискримінація за будь-якою ознакою, є також проявом насильства, що полягає в упереджених ставленнях до осіб та відповідних діях. За проявами виокремлюються одноразові насильницькі дії і систематичне, регулярно повторюване насильство. Так, наприклад «кібербулінг» позначається як вид насильства, що здійснюється у віртуальному просторі. Також, як вид булінгу, у багатьох випадках насильства є гендерне насильство.

Окреме місце в булінгу в школі посідають тілесні покарання, які деякі педагоги застосовують до здобувачів освіти. Особливо гостро проблема насильства постає у закритих школах (інтернати, дитячі будинки). Через те що заклади закритого типу це сприяє здійсненню фізичного та емоційного насильства над дитиною як з боку самих дітей, так і персоналу.

Інтернатними закладами також стають сприятливі умови середовищем не тільки для фізичного, а й сексуального насильства через неналежний нагляд з боку держави та громадськості. (Додаток Ж)

Вважається, що фізичне насильство є дією з застосуваннями фізичної сили з метою заподіяння людині болю, дискомфорту, а також приниженню її гідності. До фізичних насильств належать удари, що наносять ногою, рукою, за допомогою будь-яких предметів, поштовхи, стусани, побиття, потиличники, скубання за вуха, укуси, заламування пальців, викручування рук, примус залишається в незручних або принизливих позах, чублення, удушення, струс та напади з будь-якими предметами або зброєю. Таке насильство може бути причиною фізичних і психологічних травм, інвалідності потерпілої людини або смерті в результаті травми чи суїциду. Незважаючи на заборони, педагоги та інші працівники закладів освіти іноді вдаються до фізичних впливів для підтримки дисципліни або ж покарання дітей. Найчастіше вони використовують удари рукою або якимось предметом, але можуть також штовхати, примушувати їх залишатися у незручній позі.

Допсихологічного насильства відноситься сукупність навмисних вчинків, що ведуть до приниження гідності, ігнорування, відторгнення, контролю або соціальну ізоляцію людини. Таке насильство може проявлятися у глузуваннях, обзиваннях, а також образливих прізвиськах, висміюваннях, відмові у спілкуванні, недопущенні у групу, гру, також на спортивні заняття або інші заходи; а також в образі, лайці, грубих та принизливих висловлюваннях, які понижують самооцінку та самоповагу дитини, переконуючи її у нікчемності, відторгненнях від спільноти, знецінюють її особистість.

Фізичне та психологічне насильство часто починається із залякування – погроз в усній чи письмовій формі, у тому числі з використаннями електронної пошти, соціальних мереж. Фізичний нападок та інші дії, щоб залякати, підпорядкувати жертву під себе, примусити її вчинити певні дії. Залякування також ґрунтується на реальній або передбачуваній нерівності сил кривдника чи потерпілої особи. Якщо кривдник не отримує належної відсічі, зазвичай, він знову і знову вдається до залякувань – вони стають систематичними.

Особливим видом булінгу, вважається також сексуальне насильство, тобто, примус людини до сексуальних стосунків у супереччя її бажанню та волі, а також будь-які (в тому числі не пов'язані з примусом) сексуальні дії з боку дорослої особи щодо неповнолітньої особи, яка не досягла віку

згоди¹. Зґвалтування (статеві стосунки із застосуванням насильства чи загрозою його застосування) є крайня сходинка сексуального насильства, які можуть стати причиною вагітності, зараження інфекцією, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ-інфекція. Таким насильством завдають глибокі психологічні травми, призводять до зниження самооцінки та можуть стати причиною спроб самогубства.

Сексуальне насильство проявляється також у небажаних обіймах, дотиках, а також до статевих органів іншої людини, або непристойних оголених своїх статевих органів, підгляданні за оголеною людиною, порнографії. До сексуальних насильств також належать висловлювання, що принижують гідність, та сексуальні домагання (залицання, загравання, а також інші дії, спрямовані на утиск людини, яка відхиляє такі домагання).

Здебільшого випадки висловлювання та сексуальні утиски та домагання лякають, принижують та зменшують почуття самоповаги в неповнолітніх, також можуть спричинити передчасне припинення навчання у школі. Особливо часто це трапляється з дівчатами та гендерно неконформними² хлопчиками й дівчатами.

Економічне насильство, яку виникають в школах, полягає у псуванні або насильницькому відбиранні майна (грошей, одягу, шкільного приладдя, особистих речей, телефонів тощо) у здобувачів освіти або працівників. Таким видами насильства, часто полягає у здирництві, тобто разовими або періодичними вимаганнями грошей, речей під тиском та примусом, включаючи загрозу застосуванню фізичної сили, розголошенню певних відомостей, поширень чуток та пліток. Такими діями завдають жертві не лише матеріальної, а й моральної шкоди від фізичного та психологічного страждання.

Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, місця проживання, сімейного та майнового стану, мовними або іншими ознаками, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами.

¹ Вік сексуальної згоди – це вік, починаючи з якого людина вважається спроможною дати інформовану згоду на сексуальні стосунки з іншою особою. Вік сексуальної згоди в Україні – 16 років. Кримінальний кодекс України, ст. 156.

² Термін «гендерна неконформність» використовують для позначення невідповідності поведінки людини соціально прийнятним характеристикам статево-рольової поведінки представників її статі.

Дискримінація може мати різні прояви: явні й відкриті – через образливі й такі, що принижують гідність людини, висловлювання, коментарі, жарти, обзивання тапрізвиська, виключення з гричи змагання, а також неявними – через упередження, нерівного ставлення.³

Особливим місцем визначаєтьсягендерне насильство проявляється у вигляді психологічного, фізичного або сексуального насильства. В його основі– гендерне дисбалансування або гендерні стереотипи. Будь-якими насильницькі чи дискримінаційними діями, у тому числі через неприйняття гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації людини, є проявами гендерного насильства.

Традиційно у суспільстві жінка може посідати підлегле становище, що може стати причиною гендерного та сексуального насильства у жінок та дівчат. Соціальні норми, що закріплюють домінуючу позицію чоловіка та культивують брутальність, можуть провокувати агресивну поведінку хлопчиків. Очікуючи підпорядкування й покірностіз боку дівчат, хлопці можуть застосовувати до них тиск, примус та силу. Демонструючи свою перевагу, хлопці та чоловіки можуть чіплятися, вони принижують та піддають фізичному а також сексуальному насильству слабших за себе і тих, хто не вміє відповідати гендерним нормам, особливо хлопці, яких сприймають як таких, що мають гомосексуальну орієнтацію. Гендернеим та сексуальним насильством пов'язане з ризиком інфікування ВІЛ.

Насильством не являється випадок, коли обоє учнів з однаковими фізичними можливостями часто сваряться, борються чи підбурюють один одного в ігровій формі. Булінг завжди має на меті зацькувати жертву, викликати у неї страх, принизити, деморалізувати, підпорядкувати. В школі є досить поширене явище серед однолітків, почасти його здійснюють старші учні щодо молодших. З боку колег або керівництва можуть стикнутися працівники школи(мобінг).

Переважнонасильство є свідомо сплановане, тривале, фізичне та/або психологічне, припинення якого вимагає втручання третіх осіб – директора, педагогічнихта інших працівників закладу освіти, здобувачів освіти, батьків, а іноді і представників правоохоронних органів.

Як вид насильства булінг, який має деякі особливості:

- булінг здійснюється навмисно – він спрямований на нанесення фізичних та душевних страждань людини, яка стала ціллю булінгу.

³ Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

- з одного боку, кривдники, які мають владу й перевагу у фізичних або психологічних силах, з іншого – потерпілі, які такою силою не володіють і гостро потребують підтримку й допомогу третіх осіб.
- булінг – є груповим процесом, який стосується не тільки кривдника але й потерпілого, свідками насильства, всього класу, де він відбувається.
- булінг позбавляє потерпілого впевненості в собі, руйнує здоров'я, самоповагу та людську гідність.
- булінг майже ніколи не припиняється: завжди потрібен захист та допомога постраждалим, кривдникам та свідкам.

Цікавим видом насильства вважається хейзинг, який пов'язаний з таким явищем, як неформальні насильницькі обряди ініціації. Подібні ритуали більшою мірою характерні для закритих (воєнізованих, інтернатних, пенітенціарних) установ, але зустрічаються і у звичайних закладах освіти, особливо якщо при них є гуртожитки для здобувачів освіти з інших міст. Нові однокласники або учні старших класів примушують до дій, які принижують їхню гідність, наприклад, публічно пройтися голими, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою, облили себе брудом тощо). Хейзинг, як і булінг, часто має явний або прихований гендерний та сексуальний підтекст.

Новим, сучасним видом насильства стає кібербулінг, який виникає в наслідок розвитку інформаційних технологій. Використанням мобільних телефонів, соціальних мереж, електронної пошти, блогів, інтернету, поширення її конфіденційної інформації, чатів з метою переслідування людини, пліток, ганебних і образливих повідомлень. Кібербулінг можуть чинити через показ та відправлення різких, грубих чи жорстоких текстових повідомлень, розміщення у відкритому доступі особистої інформації, передражнювання жертви в режимі онлайн, фото або відео, щоб заподіяти шкоди жертві чи збентежити її; створення фальшивої веб-сторінки, електронної пошти, облікового запису в соціальних мережах для переслідування чи знущань над іншими, від імені жертви.

Кібербулінг відрізняється від інших видів насильства тим, що дозволяє кривдникові зберігати анонімність та таким чином, уникати відповідальності за свою дію. **(Додаток Д)**

Кібербулінг є цькування в інтернеті, часто залишається непомітним для батьків та вчителів. Через це вони не можуть вчасно відреагувати та врятувати від цього дитину. Для того, щоб вміти розпізнати кібербулінг та

допомогти жертві зупинити цькування, ми зробили підбірку найпоширеніших форм онлайн-булінгу:

- дитині пишуть погрози в приватні повідомлення;
- хтось створив акаунт дитини та публікує дописи від його/її імені;
- в онлайн-грі дитину погрожують побити;
- однокласники створили чат, де постійно ображають когось із класу;
- незнайомець регулярно погрожує в коментарях під публікаціями в соцмережах.

Розбудова системи освіти відбувається у складних соціокультурних умовах та в ситуації загострення негативних явищ в учнівському середовищі. Зокрема, майже в кожному учнівському середовищі існує проблема булінгу.

Проблема булінгу, як психологічна, була окреслена ще в 70-80-х роках минулого століття у Швеції, потім в Німеччині, Польщі та інших країнах Європи. Важливим є те, що це слово пов'язане з довготривалим виключенням особистості, учня, дитини з групи, класу, колективу. Булінг — це регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної й душевної шкоди людині, дитині. Це довготривале “відторгнення” дитини більшістю членів класу чи групи. Як показують дослідження, актуальним в учнівських колективах стало поняття «мобінг» (від англ. — натовп, глум й означає психологічний терор, який здійснює група по відношенню до особистості).

Види булінгу:

- бойкот,
- причіпки,
- кепкування,
- дезінформація,
- доноительство,
- спричинення шкоди здоров'ю,
- кібербулінг (електронні листи, sms-повідомлення, зняття бійок на телефон, розміщення в Інтернеті відео),
- дрібні крадіжки або псування особистих речей.

Крім того, в залежності від походження, булінг поділяють на вертикальний (боссинг) — від керівництва, або відповідно від підлеглих, і горизонтальний — від колег або учнів.

Передумови булінга з боку жертви:

- конкуренція з вже існуючим авторитетом (через відхилення від психологічних рамок колективу, начальства);
- стиль поведінки, як у жертви (слабкість, жалібність, хлюпкість).

Найчастіше жертвами шкільного насилля стають учні, які мають:

- фізичні недоліки або вади – ті, що носять окуляри, діти зі зниженим слухом або з руховими порушеннями;
- особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні;
- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, виступаючі вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла (повнота або худорлявість) тощо;
- страх перед школою;
- відсутність досвіду життя в колективі (так звані „домашні” діти);
- хвороби – епілепсія, заїкання, порушення мовлення, дисграфія (порушення письмової мови), дислексія (порушення читання), дискалькулія (порушення здатності до рахування) і т.д.;
- низький рівень інтелекту і труднощі у навчанні;
- обдаровані діти;
- неохайні (мають брудні речі, неприємний запах);
- фізично слабкі, невпевнені, емоційно реагуючі, тривожні.

До того як ставати системними і довготривалими знущаннями, за якими зазвичай стоять група осіб, булінг проходить в кілька стадій.

Перша стадія також вважається утворенням булінг-груп. У шкільному колективі навколо «лідера», який прагне самоствердження через демонстрацію фізичної сили або інших форм насильницьких дій, може утворюватися група «прихильників», якими також прагнуть домінувати або шукати захист та заступництва «лідера». Якщо першим проявом насильства не дає рішучої відсічі, їхній головний ініціатор – «лідер» – переконується у своїй безкарності. Це підвищує його авторитет серед учнів та зміцнює угруповання.

На другій стадії конфлікту посилюється, особливо тоді коли відбувається байдужість вчителів, байдужість однокласників які дозволяють повторюватися насильницьким діям, а учень, який їх зазнає, поступово втрачає здатність і волю к опору. Стаючи більш вразливим, дає привід для подальших нападів.

Третя стадія настає за учнем, який регулярно піддається випадкам, остаточно закріплюється в статусі жертви. Інші дорослі діти, звикнувши

до постійного знування над цією людиною, її ж і звинувачують у ситуаціях, що склалася. Жертва сама починає вірити в те, що є винною у знуваннях над собою. Своїми ж силами вона вже не може впоратися з ситуацією, стає заляканою, пригноненою та деморалізованою.

Четверта стадія виникає тоді коли потерпілий учень, доведений до крайнього ступеня розпачу й з'являється відчуття самотності, прагнучи уникнути зустрічей з кривдниками додаткової травматизації, починає епізодично пропускати навчальні заняття або зовсім припиняє відвідувати школу.

Коли в булінгову ситуацію втручаються дорослі (батьки, учителі, адміністрація закладу освіти), потерпілу дитину можуть перевести в іншу школу або клас, проте часто не надаючи при цьому необхідної соціальної-психологічної допомоги. Отриманою в результаті тривалої насильницької глибокої психологічної травми можуть завадити успішній інтеграції потерпілої дитини у новому навчальному колективі і бути однією з причин повторення булінгу вже на новому місці. Не отримуючи підтримку та не знаходячи виходу із ситуації насильства, потерпілий може заподіяти шкоду собі, задуматися про суїцид і здійснити його.

Серед найважливіших чинників, які призводять до насильства в школі, можна окреслити особистісного, сімейного, чинника середовища, ситуаційної та соціальної.

Почнемо **з особистісних чинників**. Діти та підлітки, які вчиняють насильницьку дію та ведуть себе агресивно, мають певні індивідуальну особливість, а саме імпульсивність, гіперактивність, низький рівень контролю своєї поведінки та емоції, розпорошенню уваги, невисокою успішністю в школі, високою схильністю до агресії та гніву. Діти, які систематично знуваються з однокласників, а іноді й вчителів, зазвичай роблять це цілком свідомо, щоб самоствердитись, відчувати та продемонструвати свою владу. Їхня агресія також викликана не стільки невмінням стримувати гнів, скільки бажанням налякати, завдати болю та страждання іншими людьми за відсутністю загрози покарання.

Чинник «інакшості» стає причиною того, що дитина перетворюється на жертву, в наслідок наявності у неї якоїсь відмінності від більшості однолітків. Наприклад, наявністю порушень розвитку або зовнішності, поведінки, характеру. Часто такі підлітки не мають друзів чи не користуються захистом з боку однокласників, що перетворюють їх у легку мішень для кривдника. Однак від насильства й цькування страждають і цілком товариські діти, у яких є друзі. Наприклад, булінгу нерідко піддається обдарована дитина, яка має високу

академічну або інтелектуальну здібність. Вони особливо важко переживають цькування через підвищену чутливість, яка частіше пов'язана з обдарованістю. У багатьох випадках з знущаннями чи насильством стикаються діти, які фізично чи психологічно самі не можуть постояти за себе та не знаходять підтримки серед однолітків чи дорослих (батьків, вчителів). Проте, хоча й зазначені причини спостерігають найчастіше, зазнати насильства може будь-яка дитина.

Сімейними чинниками насильства вважаються ті, які складаються в наслідок соціального-психологічного неблагополуччя у сім'ї, відсутністю контролю за життям дитини з боку батьків, досвідом насильницьких стосунків всередині сім'ї, відсутністю теплих довірчих взаємин з батьками, емоційну холодність чи низьку ступінь згуртованості членів родини, відсутністю взаємної підтримки. Насильством у сім'ї може стати для дитини моделюванням міжособистісних взаємин в школі, в основі якої агресія та насильство. Нерідко кривдниками стають діти, батьки котрих вчать їх поводитись домінантно, пригнічувати інших та відстоювати свої інтереси будь-якою ціною

Мала сім'я, яка не має широкої мережі природної соціальної підтримки, також може стати чинником закритості від зовнішнього світу. У ситуації насильства в школах та інтернатах дітям і підліткам з таких сімей складно розраховувати на допомогу родичів і друзів. У той же час в закладах освіти, де в одному закладі можуть навчатися близькі й далекі родичі різного віку, і на захист потерпілої дитини негайно стають усі родичі й друзі.

Чинники середовища стають несприятливим соціально-психологічним кліматом у школі, стрес, викликаний навчанням та стосунками з однолітками й учителями, відсутність належного контролю з боку педагогів, їхнє небажання протидіяти окремим проявам насильства і невміння надавати адекватну та своєчасну допомогу його учасникам, а також байдужістю до подій інших дітей та їхніх батьків створюють сприятливе середовище для проявів поодиноких випадків насильств чи їх поступове перетворення в систематичне цькування.

Іноді вчителі можуть провокувати насильницьку поведінку серед здобувачів освіти, проявляючи насильство щодо них (грубі висловлювання, тілесні покарання, які принижують гідність, дискримінація, крики та образи, жорстке регламентування всіх аспектів життєдіяльності учнів, завищені вимоги до навчання або дисципліни, заниження оцінок як покарання за небажану поведінку). Агресивну реакцію учнів може викликати надмірне відзначення педагогом когось з них як

позитивного або негативного прикладу, а також заохоченням суперництва на шкоду співпраці.

На мій погляд важка ситуація з насильством виникає тоді, коли керівництво та педагогічний колектив закладу освіти відмовляються визнавати випадки насильства, покладають провину за те, що трапилося, на потерпілого, переконують батьків не звертатися до правоохоронних органів. Такі ж дії посилюють в кривдників почуття безкарності, а в постраждалих викликають розпач чи відчуття безнадії, сприяючи ескалації насильств та часом призводячи до трагічного результату.

Ситуативні чинники виникають в наслідок насильницьких дій які створюються в так званих ситуативні чинників, а саме

- Місце і час скоєння насильства, а саме під час перерв в коридорі, туалеті, на ігровому майданчику, у роздягальні перед уроком фізичної культури або після неї, також в інших місцях, де немає дорослих.
- Присутність спостерігача на місці події, де для кривдника, головними мотивами якого є самоствердження та демонстрацією влади, учиненням насильницького дійства без свідків втрачає сенс; при свідках акти насильства відбувається частіше із більшою травматизацією для потерпілого; присутністю дорослого може запобігати або зупинити насильство.

Соціальні чинники є тіде характер і поширеність насильства часто відображають ситуацію насильства в суспільстві загалом, яка, в свою чергу, залежить від соціального-економічного та політичних умов, культурних норм, традицій і цінностей, законів та їх дотримання.

Серед соціальних чинників виникнення насильства загалом і булінгу зокрема – гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність і вплив засобів масової інформації.

Стереотипи відношень між чоловіком та жінкою у суспільстві часом слугують причиною насильства. Уявлення про домінування чоловіка і підпорядкування жінки стає причиною гендерного насильства щодо дівчаток. Учні-хлопчики і викладачі-чоловіки або інші працівники школи, переконані у своїй перевазі над дівчатками (жінками), можуть допускати домагання, примушувати до сексуальних стосунків, демонструючи силу і вдаючись до відкритих загроз, переходячи від погроз до насильницьких дій. Вони також можуть діяти опосередковано, використовуючи засоби психологічного тиску (наприклад, пропонувати гарну оцінку в обмін на секс).

Сексуальна орієнтація або гендерна ідентичність лежить в основному багатьох випадків систематичних знущань, регулярного і тривалого цькування підлітка. Об'єктами обзивання, глузувань, фізичного та сексуального насильства (аж до згвалтування) стають, як правило хлопчики фізично слабші, ніж їхні однолітки, поведінка котрих не відповідає поширеним уявленням про мужність і «правильну» чоловічу поведінку. З подібним насильством стикаються й дівчатка, зовнішній вигляд та поведінка яких не відповідає традиційному уявленню про жіночість або дозволяють запідозрити «ненормативну» сексуальну орієнтацію. Насильством в таких випадках стають регулярними, тому що потерпілий не може дати відсіч та боїться поскаржитися, остерігаючись осуду за свою гендерну неконформність. Нерідко гендерне насильство провокується дискримінаційним ставленням до гендерно неконформних дітей з боку педагогів чи керівництва, інших співробітників закладу освіти.

Соціальна та економічна нерівність є ще однією причиною насильства в школі. Діти з більшого з забезпечених сімей або з вищим соціальним статусом можуть зневажати дитину з сімей з низьким рівнем доходів. У свою чергу, ті, до кого ставляться з зневагою, можуть проявляти фізичне насильство проти своїх кривдників. Для маргіналізованих дітей та підлітків фізичне насильство та психологічний тиск на інших стає способом відновлення соціальних справедливостей та самоствердження. Мігранти чи представники етнічних меншин найчастіше за інших зазнають цькування у школі.

Місцем розташування закладу освіти також впливає на ступінь поширеності в ньому насильства. У тих, що знаходяться у соціально неблагополучних районах міста або сільської місцевості з більш криміногенною ситуацією, випадки насильства відбуваються частіше.

Згадування і демонстрація насильств в засобах масової інформації, культивування цього явища в кіно чи рекламі, використання сюжетів з насильством в комп'ютерних іграх та неконтрольоване поширення порнографії збільшують агресивність людей загалом, дітей чи підлітків зокрема.

Жоден з названих чинників не дає відповіді на запитання, чому одна людина є агресивною, а інша – не являється такою, чомусь в одних закладах відбувається більше випадків насильства, ніж у інших. Насильством в школі – результат складної взаємодії сімейних, особистісних та соціальних факторів. Осмислення того, як вони пов'язані з насильством в школі – важливий крок для його запобігання.

Отже, в даному підрозділі ми описали основні види насильств. Такі, як мобінг, булінг, кібербулінг а також розібрали які можуть бути види цькування в закладах освіти, це психологічні, фізичні, сексуальні, економічні, гендерне та дискримінація дітей.

1.2. Суть готовності майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами

У більшості закладах освіти є відсутність механізмів, що гарантують конфіденційність та безпеку в інформуванні про випадки насильства. Навіть виявлені випадки, зазвичай, не фіксують, а ефективність вжитих заходів систематично не відстежують. Часто випадки насильства ігнорують, кривдники залишаються безкарними, а жертв піддають ще більшим знущанням.

Не приділяючи належної уваги випадкам насильства серед здобувачів освіти, працівники школи самі часто вчиняють різні насильницькі дії до дітей, використовуються тілесні покарання та психологічне насильство як засіб підтримки дисципліни.

За свідченнями вчителів, для забезпечення дисципліни в школі, вони та їхні колеги, зазвичай, вдаються до погроз викликати до школи батьків, використовують підвищення голосу та лайку, створюють ситуації, щоб дитина відчувала сором у присутності оточуючих, виставляючи на певний час до коридору, погрожуючи вигнати дитину зі школи або відправити до іншого закладу (інтернату, спецшколи) для малолітніх правопорушників, ставлять її в кут, позбавляють уваги, ігнорують, також можуть вдарити лінійкою, тріпнути, вдарити, дати ляпаса або смискнути за волосся.

Як свідчить практика, з дітьми, залученими до насильства, учителі намагаються обговорити що сталося, примирити сторони конфлікту, до кривдника застосовуючи дисциплінарні заходи, а потерпілого спрямовується до соціального педагога чи психолога, якщо такі є у школі. При цьому і керівники, й вчителі не завжди володіють навичками надання ефективної психологічної допомоги учасникам ситуації насильства.

Часто після інциденту в школі проводять лекцію про толерантність, гендерну рівність, ненасильницьке спілкування, організують тренінги з вирішенням конфліктів. Однак такі спонтанні заходи профілактики не можуть змінити потреби в систематичному навчанні життєвих навичок та вивченню питань, пов'язаних з міжособистісними, гендерними та сексуальними стосунками і репродуктивним здоров'ям в рамках обов'язкової навчальної програми на протязі усього періоду навчання.

Низька ефективність профілактичних робіт пояснюється браком знань та навичок в педагогів, нестачею спеціальних навчальних програм для здобувачів освіти, неналежним фінансуванням – низькою заробітною платою педагогів, обмеженими можливостями підвищення кваліфікації.

Крім цього, працівники школи стикаються з агресивною поведінкою батьків, які захищають свою дитину, що вчинили насильницьку дію. Низька залученість батьків до життя закладу освіти, а іноді й байдужість до того, що відбувається з їхніми дітьми в школі (навіть коли діти стають об'єктами насильства та цькування, також розповідають про насильство щодо своїх однокласників), позбавляють працівників закладу важливих союзників у боротьбі з насильством **(Додаток В)**.

Всі особи що задіяні до насильницьких дій (кривдники, потерпілі, свідки) відчують негативний вплив насильства на особисте життя. Насильство завдає його учасникам соціальної, психологічної, фізичної (соматичної) й академічної шкоди, воно має різні прояви залежно від ролі учасників.

Сучасна школа має надати знання і допомогти розвинути вміння та навички, необхідне для здорового та продуктивного життя як у дитячому та юнацькому, так і в дорослому віці. Тому, разом з навчанням та вихованням, формується здоров'язберезувальності компетентності – одне з найголовних завдань закладу освіти. Щоб сприяти здоровій та безпечній поведінці учнів школа повинна створити такі умови, що сприяють навчанню, успішній соціалізації і гармонійного розвитку підлітків та дітей, а також гарантувати й підтримувати безпечні умови для всіх учасників освітнього процесу.

В рамках освітнього компонента проєкту ВООЗ-МОЗ «Неінфекційні захворювання: профілактика та зміцнення здоров'я в Україні» (2016–2019), як внесок у реалізацію Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку розроблена модель здорової школи. Одним із пріоритетів є збереження психічного здоров'я та благополуччя підлітків і дітей. Також модель здорової школи ілюструє загальношкільний підхід до збереження та зміцнення здоров'я у закладах загальної середньої освіти, відповідає ключовими принципами національної концепції «Нова українська школа», підтримує розвиток нової освітньої галузі «Соціальна та здорова збережна освіта» та враховує рекомендації ВООЗ, ЮНІСЕФ, також загальношкільний підхід, рекомендований центрами з контролю та профілактики захворювань США для міжсекторальної співпраці медичних працівників, освітян, дітей, батьків та громад для утворення здорового та безпечного середовища у школі. **(Додаток В)**.

Модель здорової школи також відповідає стратегічним цілям Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. Запропонована модель є дитиноцентричною, відображає взаємозв'язок навчання та здоров'я, вказує

на взаємодію школи з громадою. Модель поєднує вісім ключових компонентів та передбачає узгоджені дії всіх працівників закладу освіти задля створення безпечного та сприятливого для здоров'я середовища.

Зважаючи на велику кількість чинників, які можуть спричинити насильство, кожна школа повинна розробити комплексний підхід до системи заходів щодо профілактики чи протидії цьому явищу. Попередженням насильства та булінгу повинно бути наскрізною темою в усіх складових моделі здорової школи: освіти в галузі здоров'я і безпеки, освітнього простору, системи шкільного харчування, фізичного виховання, медичної служби, підготовки та здоров'я вчителів, соціальнопсихологічної служби, а також взаємодії закладу освіти з сім'єю та громадою. Модель здорової школи передбачає в себе взаємодію всіх працівників закладу чи учасників освітнього процесу для створення здорового та вільного від насильства освітнього середовища.

Комплексний загальношкільний підхід до попередження та протидії насильству має поєднувати необхідні управлінські та просвітницькі рішення.

Управлінське рішення

Заходи щодо безпеки приміщень та території закладу освіти.

- Аналіз психологічного клімату закладу освіти.
- Розробка та ухвалення загальношкільної політики з попередження насильства та булінгу – документа, який відображає спільну позицію учасників освітнього процесу щодо проблеми насильства.
- Розробка і ухвалення внутрішніх нормативних документів, правил поведінки, посадових інструкцій, алгоритмів дій, механізмів повідомлення про випадок насильства, призначення відповідальних за попередження, виявлення та реагування про випадки насильства.
- Залучення психологічних служб школи для ефективних робіт з попередженням та виявленням випадків насильства, розв'язання конфліктів мирним шляхом.
- Визначення партнерських державних установ і громадських організацій, механізмів взаємодії з ними для надання допомоги тим, хто постраждав від насильств, кривдникам та свідкам.
- Моніторингом рівня безпеки, комфортності та інклюзивності закладу освіти.

Просвітницьке рішення

Включення до навчального плану поваги та дотримання прав людини, загальнолюдських цінностей, рівності та недискримінації.

- Втілення просвітницьких, профілактичних заходів, які сприяють розвитку особистості та моральному становленню здобувачів освіти, духу співробітництв та партнерів, взаємоповаги та навичок ефективного спілкування, ненасильницького вирішення конфліктів, критичного мислення, асертивної поведінки, самозахисту, управління емоціями та подолання стресових ситуацій.
- Професійний рівень та навчання педагогічних та інших працівників школи, принципів позитивного виховання та підтримки дисципліни ненасильницькими методами, способів попередження агресивної поведінки та проявів насильства, стратегій безпечної поведінки.
- Повідомлення про проблему насильства та підтримка батьків тих учнів, які зазнали знущань та насильства.

Комплекс заходів щодо попередження насильства в певних конкретних закладах освіти повинно враховувати його специфіку, поточну ситуацію, основну проблему, можливість та наявні ресурси для їх вирішення. Тоді це допоможе створити освітній простір, у якому зменшиться вірогідність проявів насильства та підвищиться здатність колективу ефективно запобігати конфліктним ситуаціям і реагувати на них.

Загальна схема міжвідомчої та внутрішньовідомчої взаємодії для попередження і протидії насильству в закладах освіти

Органи управління у сфері освіти мають включити до освітніх програм теми із запобігання та протидії домашньому насильству і булінгу, забезпечити підвищення кваліфікації педагогічних працівників, надати їм методичну підтримку закладом освіти з питань запобігання чи протидії домашньому насильству і булінгу. Для ефективної протидії таким явищам педагогічні чи інші працівники школи повинні володіти інформацією про насильство в освітньому середовищі, знати його причини, форми прояву чи наслідки, також усвідомлювати свою роль та ступінь відповідальності у вирішенні проблеми насильства.

Також необхідно мати відповідні інструменти: посадові інструкції, алгоритми дій, технології: від виявлення і реєстрації – до надання допомоги всім учасникам випадку насильства. Крім цього, важливо, щоб у педагогічному колективі разом з керівництвом закладу освіти були сформовані культура безконфліктної поведінки, навички конструктивного

спілкування зі здобувачами освіти та колегами, мотивація не залишати без уваги прояви насильства, негайно втручатися з метою його припинення і надання допомоги залученим сторонам.

Створення професійної готовності до такої діяльності забезпечує спеціальна підготовка майбутніх вчителів в закладах вищої освіти, а також через систему перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників освіти. Вчителі, а також керівники закладів освіти можуть пройти спеціальний курс по запобіганню насильства, булінгу та дискримінації, вивчити ці теми в рамках інших курсів у форматі окремих тематичних модулів або скористатися можливостями навчання онлайн.

Разом з керівниками закладів освіти та педагогічними працівниками (учителями, соціальними педагогами та психологами), необхідно забезпечити підготовку та інструктаж з питань профілактики насильства для технічних співробітників і допоміжного персоналу закладу освіти.

За умов постійного освітнього процесу для всіх співробітників закладу освіти доцільно проводити короткі одноденні (4–6-годинні) практикуми-семінари, завдяки якими адміністрація закладу, педагоги та інші працівники зможуть:

- отримувати загальні уявлення про насильство в освітньому середовищі, його масштаби, види і форми прояву;
- довідатися про чинники та причини насильства, особистісні характеристики учасників насильства (кривдників, потерпілих, свідків), ознаки, за якими можна розпізнати постраждалих від насильства і кривдників;
- довідатись про наслідки насильства для його учасників та освітнього закладу загалом;
- ознайомитися із заходами профілактики та діями для припинення насильства, інформування керівництва закладу освіти і надання допомоги всім особам, залученим у конфлікт;
- оволодіти практикою розробки заходів з профілактики та реагування на випадки насильства, у тому числі проведення аналізу ситуації в закладі освіти, вироблення політики установи щодо насильства, норм поведінки, посадових інструкцій і алгоритмів дій для всіх учасників освітнього процесу.

На початку навчання за допомогою анкетування бажано визначити рівень проінформованості його учасників про проблему насильництва, щоб після семінарів оцінити рівень результатів проведеного навчання, а також спланувати подальші дії.

Взірець програми навчального семінару для керівників, педагогів та інших працівників закладів освіти наведено у додатку. (ДодатокЄ). У навчанні керівників проблема запобігання насильству розкривається з управлінської точки зору, основну увагу потрібно приділити організаційним заходам та діями директора чи адміністрації закладу з профілактики та реагування на насильницьку дію. Програма навчання співробітників має на меті розкрити їхню роль у попередженні насильницької дії щодо здобувачів освіти, надання допомоги учасникам конфліктних ситуацій.

Щоб навчання було ефективним та цікавим доцільно:

- залучати до проведення семінару спеціально підготовлених педагогів або тренерів, які пройшли навчання з питань запобігання насильствата мають відповідний досвід роботи;
- вибрати відповідне місце для занять – навчальний клас або іншу аудиторію на 20–25 осіб, оснащену необхідним обладнанням;
- узгоджувати список учасників семінарів з керівництвом закладу освіти та заздалегідь пояснити його мету, актуальність, завдання, щоб мотивувати до активної і зацікавленої участі в процесі;
- розглядати учасників семінару як експертів, що володіють знаннями та навичками, якими вони можуть поділитися один з одним під час роботи;
- застосовувати інтерактивні методи навчання;
- приділяти достатньо часу вступним вправами на початку семінару (для занурення учасників у колективну взаємодію) і підбиттю підсумків спільної роботи наприкінці заходу;
- поширювати серед учасників інформаційні роздавальні і наочні матеріали (електронні презентації, відеоролики тощо), з якими вони зможуть ознайомитись як під час семінару, так і самостійно.

Навчанням керівників та педагогів з проблематики насильства не обмежуються проведенням лише одного семінару чи тренінгу. Це має бути системна робота з урахуванням ситуації у закладі освіти. Підвищення компетенцій співробітників з питань профілактики насильства, залучення до їх обговорення може здійснюватися не тільки в рамках спеціально організованих навчальних занять, а й під час проведення робочих нарад, засідань педагогічної ради, розгляду конкретних випадків й аналізу ефективності вжитих заходів.

Отже, ми вважаємо, що в даному розділі розкрита тема готовності майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами.

Висновки до першого розділу

Шкільне насильство явище системне й комплексне. Тому, я вважаю, що окрім психіатрів, лікарів, психологів (які займаються зазвичай уже з тими, хто піддався цькуванню та знущанням з боку своїх однолітків і однокласників), до вивчення й профілактики цього явища повинні, безперечно, долучатись вчителі, шкільні психологи, соціальні педагоги.

Наслідки можуть бути різні. Найчастіше — це замкнутість, психологам доводиться працювати з антисоціальними підлітками, які абсолютно не вміють спілкуватися з навколишнім світом. Доводиться пояснювати, що світ не такий страшний, яким був до цього. Це може тривати від 2 до 3 років. У таких дітей руйнується віра у соціум, вони насторожені, тривожні. Але найбільший страх — це підліткові суїцидальні думки.

Прояви насильства свідчать про наявну проблеми в закладі освіти. Соціально-психологічна атмосфера є несприятливою, там де випадки насильства відбуваються часто, і це веде до поширення й закріплення насильства. Стикаючись з насильством серед здобувачів освіти, деякі педагоги та керівники закладів займають позицію невтручання, вважаючи конфлікти в учнівських колективах є нормальним явищем, необхідним для виховання характеру, життєстійкості, умінням відстоювати свої погляди, постояти за себе і бути готовими до труднощів у дорослому житті. Потурання «малому» насильству, зазвичай, призводить до його переродження у булінг не тільки слабких і непопулярних учнів, а й учителів.

Така ж ситуація формується і в тому випадку, коли в закладі освіти керівництво є авторитарним — прагне жорстко контролювати всі сфери життя закладу. Такий ж контроль тримає педагогічний та учнівський колектив у напрузі і не позбавляє від насильства, а навпаки, сприяє формуванню в дітей моделі агресивної поведінки, спрямованої на однолітків і педагогів.

Керуючий персонал та педагогічний колектив школи, не справляючись з насильством як у першому, так і другому випадку, часто переладають відповідальність за підтримання видимості порядку самим ініціаторам насильства, піклуючись, щоб інформація про те, що відбувається в школі або училищі, не стала відомою у вищих інстанціях.

Діти спостерігають за вчителями, які нічого не роблять для припинення насильства, і неавторитетно сприймають дорослих, так як бачать що вони не контролюють ситуацію, а тому не мають можливостей для захисту чи підтримки потерпілих. Не отримуючи підтримки ні з боку

дорослих, ані з боку однолітків, діти, які зазнають насильства, починають пропускати заняття, переходять до іншого закладу або зовсім кидають навчання. При цьому всі здобувачі освіти відчувають наслідки неблагополучної ситуації у закладі: вони не можуть повною мірою приймати участь у навчальному процесі, оскільки не почуваються себе в безпеці. У таких учнів переважають пригнічений настрій, песимізм, інертність, антипатія і нетерпимість один до одного і працівників закладу, який вони сприймають неохоче.

Негативно позначається насильство не тільки на учнях, а й на викладачах та інших співробітниках. В закладі освіти з авторитарним керівництвом об'єктом утисків та приниження стають самі вчителі, допоміжний і технічний персонал. Нездорові стосунки в педагогічному колективі переносяться до учнівського середовища.

Неспроможність або небажання закладу освіти впоратися з проявами насильства – це шлях до конфліктів з батьками та їх відчуження. Вони перестають відвідувати батьківські збори, брати участь у житті закладу, переводять потерпілу дитину або кривдника до іншої школи.

В яких би формах не проявлялись наслідки мобінгу, вони є тяжкими як для самого працівника, так і для колективу і підприємства в цілому. Серед наслідків психологічного переслідування, що відображаються на людині, виділяють наступні: зростання незадоволення, знервованості чи байдужості; часте порушення працівником встановлених правил, або занадто строге слідування їм; зниження працездатності; часті випадки стресових ситуацій та ослаблення імунітету на стрес, часом з травматичними нервовими кризами; фізіологічні патології: спочатку головний біль та безсоння, пізніше починає непокоїти серце і шлунок; потрапляння в залежність від наркотичних препаратів, алкоголю, тютюну; втрата самоповаги, заниження самооцінки; часом виразна агресія чи швидка втомлюваність; суїцидальні думки чи акти самоушкодження.

Наслідки, що відображаються на роботі колективу в цілому:

- не поважаються правила, які встановлені на підприємстві, та зростає критика щодо роботодавця та керівників;
- зниження ефективності і продуктивності праці;
- збільшується кількість випадків відсутності працівників на роботі через хвороби та відпустки за свій рахунок;

- часті звільнення призводять до відтоку професіоналів, зростає загроза плинину кадрів;
- відбувається поступовий, але неухильний спад довіри між колегами та до керівництва, знижується почуття безпеки;
- спадає імунітет до стресу та погіршуються симптоми незадоволення;
- колектив постійно шукає «жертву» – винуватця в ситуації, що склалась.
- встановлюється чітка тенденція бачити великі проблеми там, де їх немає, тобто «робити з мухи слона»;

Численні негативні наслідки насильства в школі для всіх залучених сторін вимагають ретельно спланованих і рішучих дій для його подолання.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИТЕЛІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ОІЗНИХ ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА В РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Аналіз досвіду з профілактики різних проявів насильства в шкільному середовищі початкової школи

Територія і приміщення закладу освіти знаходиться під наглядом. Огорожа, контроль та нагляд всіх входів та виходів на територію і приміщень усувають можливість потрапляння у заклад освіти сторонніх осіб. Для цього встановили пост охорони, кнопку тривожної сигналізації, відеонагляд за територією, спортивним залом та спортивним майданчиком, коридорами, їдальнею, сходами, роздягальнями та гардеробами, іншими віддаленими або маловідвідуваними місцями. Особливий контроль здійснили там, де найчастіше можливі випадки насильств: роздягальні, технічні приміщення. Туалети також оснащені індивідуальними кабінками для дотримання приватності.

Нагляд за ситуацією у приміщеннях на території навчального закладу здійснений відповідальними працівниками закладу освіти. Також учністарших класів залучали до чергування у школі, тільки під наглядом чергового вчителя. Перед чергуванням з ними проводять інструктажі про порядок дій і дотримання особистої безпеки в разі виникнення конфліктної ситуації.

Крім того, під час розгляду випадку насильства у школі, та його обговорення зі здобувачами освіти, працівники школи не повинні згадувати чергових учнів (так само, як і будь-кого) як тих, хто повідомив про подію.

Позитивний соціальний-психологічний клімат у класі – це насамперед заслуга класного керівника та ознака довіри як між учителем та здобувачами освіти, так і серед учнів. У дружньому, згуртованому колективі, вчитель з повагою ставиться до кожного учня, завжди підтримує конструктивні стосунки з іншими викладачами і неагресивно, але рішуче припиняє будь-які спроби насильств і знущання, такі випадки в закладі трапляються дуже рідко.

Кожен викладач повинен своїм власним прикладом демонструвати негативне ставлення до насильства в будь-яких його проявах, а також поводити себе так, щоб підтримати здорові стосунки у класі.

Насильство в закладах освіти має різну природу та характер, проявляється у формі одноразового насильницького дійства, а також у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування. Тому психологічна служба має здійснювати протидію як насильницький прояв в

учнівському середовищі, також цькуванню, яке на сьогодні має різноманітні прояви, зокрема психологічне, фізичне, економічне.

Основними профілактичними заходами, які здійснюються психологічною службою протягом навчального року є тренінги та інтерактивні заняття на тематику різних проявів насильства. Вони спрямовані, насамперед, з одного боку, тренувати в учнівській молоді вміння та навички впевненої поведінки, яка сприяє протистояти проявам булінгу з боку однолітків, а з іншого формувати в них толерантність та емпатію щодо інших. Для тренування в дітей навичок та вмінь впевненої поведінки, добре зарекомендувало себе розігрування ситуацій, в яких учні мають змогу програвати ролі агресивної, впевненої та невпевненою людини, яка намагається уникнути явища насилля по відношенню до самої себе. В результаті цього виконання вправи, діти роблять висновки, що оптимальним варіантом є саме впевнена поведінка, оскільки невпевнена неодмінно призводить до подальшого цькування, а агресивна найчастіше зумовлює посилення агресії з боку опонентів.

Ще однією вправою, яка є доречною при проведенні такого роду заходів, є творчі проекти, які виражають ставлення учнівської молоді до проблеми, наприклад, створення колажів. Якщо учні обмежені в часі або учасники проявляють несміливість щодо вираження свого творчого потенціалу, можна також зробити універсальні заготовки для створення колажів. У свою чергу ці заготовки допоможуть учням розпочати роботу, а колажі доповняться власними напрацюваннями.

Попередження конфліктних відносин.

Також одним з напрямків, що впливає на протидію насильству є попередження конфліктних відносин між потенційними учасниками, тобто освоєння навичок як вирішувати конфлікти ненасильницькими способами. Насильство можна розглядати, як один з найдавніших і найбільш примітивних способів вирішення конфліктів. Нажаль насильство в соціальних відносинах вирішує конфлікт за принципом: «Сильний завжди правий». При цьому, у вузькому сенсі насильство асоціюється з нанесенням людині фізичних та моральних травм. У широкому аспекті під насильством розуміється будь-який збиток, що наноситься людині, або будь-які прояви натиску щодо інших індивідів і соціальних груп. Мета цього напрямку є надання відповідної теоретичної інформації про конфлікти та їх причини; оптимізація поведінки учасників тренінгу в конфлікті і оволодіння учасниками заходу конструктивними

стратегіями рішення різноманітних конфліктів; дати рекомендації щодо ненасильницького вирішення конфлікту, навчити всім можливим способам виходу з конфлікту.

В освітньому середовищі, з метою вирішення конфліктів між дітьми молодшого шкільного віку, було розроблено ще одне нововведення – лепбук під назвою «Діти, давайте жити дружно!», який може використовуватися для вирішення конфліктів для подальшої роботи з опонентами конфлікту для навчання конфліктивних дітей навичкам керувати своїми емоціями, для розвитку емоційного інтелекту дітей, недорозвиток емоційно-вольової сфери яких часто призводить до конфліктів (зроби героя позитивним, домалюй емоцію, емоційне судоку), опрацювання власної конфліктної ситуації – дійсних чи уявних також для особистого емоційного розвантаження.

Система профілактичної роботи з протидії насильству в закладі освіти.

Науковці пропонують диференціювати соціально-психологічну профілактику насильства в учнівському середовищі на:

- первинну «формування активного способу життя, реалізація прав, задоволення потреб та інтересів особистості»;
- вторинну «тренінги, тренінгові програми та інші форми роботи, спрямовані на формування змін у ставленні особистості до себе та оточення, навчання навичкам поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до насильства»;
- третинну «індивідуальне інтегрування в соціальне середовище осіб, які потерпіли від насильства».

Вимоги до діяльності закладу освіти у сфері запобігання та протидії насильству.

- **Протидія жорстокому поводженню та насильству.**

-Організація допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, закладами освіти передбачає: - «проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми, залишення дитини в небезпеці»;

- **Протидія та запобігання домашньому насильству.**

- Навчальні заклади та установи системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: «проводять з учасниками навчально-виховного процесу виховну роботу із запобігання та протидії домашньому насильству»;

- організовують роботу практичного психолога та соціального педагога з постраждалими дітьми;

• **Протидія булінгу керівника закладу освіти:**

- Забезпечення створення в закладі освіти простору для безпечного навчання, вільного від насильств та цькування, зокрема: з урахуванням пропозицій територіальних органів Національної поліції України, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію цькуванню в закладі освіти;

- Забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу.

Система роботи Чернівецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 28 Чернівецької міської ради

Створення безнасильницького освітнього середовища, протидія проявам насильства та булінгу, кібербулінгу - один із основних напрямів роботи педагогічного колективу. Забезпечення комфортної міжособистісної взаємодії в закладі освіти, сприяння емоційному благополуччю учнів, учениць, педагогів та батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу - над цим працює колектив нашого закладу освіти.

План заходів профілактики булінгу на навчальний рік.

Інформаційно-профілактичні заходи:

1. Обговорення питання протидії булінгу на загальношкільній батьківській конференції.

2. Засідання класних керівників на тему «Протидія булінгу в учнівському колективі»
3. Розробка пам'ятки «Маркери булінгу»
4. Складання порад «Як допомогти дітям упоратися з булінгом»
5. Контроль стану попередження випадків булінгу»
6. Круглий стіл для педагогічного колективу «Безпечна школа. Маски булінгу»
7. Вивчення законодавчих документів, практик проєктування.

Заходи щодо запобігання та протидії насильству серед школярів.

1. На нарадах при директорові розглянути питання профілактики правопорушень, запобігання та протидії булінгу в учнівському середовищі, активізації роботи з батьками, стану профілактичної та індивідуальної роботи з дітьми, які потребують особливої педагогічної уваги.
2. На методичних об'єднаннях опрацювати сучасні шляхи і ефективні методи щодо подолання та недопущення булінгу в учнівських колективах.
3. На засіданні педагогічної ради розглянути виконання державних документів, регіональних програм з даної теми.
4. Здійснити моніторинг поведінки учнів щодо проявів емоційної нестабільності з метою подальшої роботи з дітьми «групи ризику, протидії булінгу.
5. Проводити інтерактивні бесіди, години спілкування, з учнями про цінність життя особистості й сенс життя : « Я- це Я», «Що є цінного в житті молодій людини», Мої цінності і пріоритети», «Плануємо майбутнє», « Оволодіваємо навичками толерантного спілкування», «Розвиток ресурсної сфери особистості», « Як побороти стрес і депресію» , « Безпечний інтернет: правила поведінки».
6. Проводити години спілкування спільно з психологом, соціальними педагогами щодо виховання соціально активної особистості, формування ціннісних орієнтирів, навичок здорового способу життя та профілактики булінгу серед підлітків.
7. Поновити інформаційні куточки з методичною літератури, інформацією про телефон довіри, даними про адреси і режими роботи психологічних центрів довіри.

Допомога, що надається, та ставлення до потерпілих і насильників.

«74 %» учителів зазначили, що найчастіше діти розповідають вчителям про випадки насильства саме у школі.

Власне ці дані відкрито свідчать про відносну дорівненості дітей щодо педагогів. Це створює основу для запровадження попереджувальних схем роботи та налагодження швидкого реагування на наявні прояви насильства. Позитивно слід охарактеризувати значну кількість заяв вчителів про необхідність надання допомоги дітям, які самі чинять насильство та виступають агресором відносно інших учнів, – переважно більшість педагогів (83 %), зазначили, що такі діти дійсно потребують допомоги. Відсотковий розподіл наведено без урахування 21 анкети, в яких учителі не дали відповіді на зазначене питання.

Серед прикладів відповідей вчителів особливий інтерес викликають перелік підстав щодо надання допомоги такій дитині:

- при обставинах коли дитина беззахисна;
- тоді коли дитина, яка чинить насильство, сама зазнала насильства в минулому і можливо, діє так зараз із прагнення помститися всім, хто її оточує;
- у випадку якщо дитина не контролює жорстокість;
- тоді коли насильство з боку дитини вже не вперше;
- якщо причиною є негаразди в сім'ї в дитини або неповна сім'я;
- тоді коли дитину змусили до агресивної поведінки «обставини».

В шкільному середовищі дитина-агресор може отримати допомогу від шкільного психолога, а також від учителя або соціального педагога. З

Звісно така допомога є дуже обмеженою та не має спеціалізованого характеру. Опитування вказали, що дитина-агресор може отримати пораду від дорослого. Напевно, саме до таких методів вдаються педагоги при спробі надати допомогу дитині та розв'язати проблему самотужки.

Однак зміст таких порад та бесід, а також їх ефективність залишається нез'ясованим. Можливо, найкраще, що може зробити вчитель у такій ситуації, це вислухати дитину та нагадати їй про деякі моральні та правові цінності.

Не варто забувати про те, що дитина-агресор сама спочатку була жертвою насильства, і що часто їхня агресія є лише способом показати дорослим те, чого вони зазнали самі. Тому ставлення до цієї категорії дітей лише як до агресивних, «проблемних» в більшості випадків не лише не веде до бажаного зниження агресії, а й навпаки, провокує її посилення та набуттям нових форм прояву. З огляду на ставлення до агресивних дітей може бути подібним до того, яке проявляється щодо дітей-жертв.

Не варто акцентувати увагу на «неправильній» поведінці таких учнів, натомість необхідно пропагувати та поширювати неконфліктні форми поведінки, адже така дитина сама потребує реабілітації як можлива жертва в минулому, про те не виключено що й досі такою є.

Педагогам було названо завдання такої допомоги:

- спонукати до розв'язання конфлікту;
- примирити дві сторони;
- захистити учнів від насильства.
- допомогти дитині розібратися у собі самій;

Хоча назване не є формами роботи, одне тільки розуміння того, навіщо така робота потрібна, має бути високо оцінена. Так само як і прагнення не випускати ситуацію з-під контролю, спостерігаючи за тим, як складається подальші відносини дитини з однолітками. Необхідно пам'ятати, що для того, аби змінити поведінку дитини варто не так впливати на неї, як намагатися змінити її оточення. Тобто, виявивши дитину-агресора, насампереднеобхідно формуватив інших дітейздатність до захисту, вмінняпротистояти насильству, спробувати оточити дитину, схильну до насильства,більш сильними та позитивнимидітьми. Значнокращаситуаціяізрозуміннямнеобхідностінаданнядопомогипостражда лій дитині – 94 % вчителіввизначили, що такій дитині вкрай необхідна допомога, однак на базі школи можливість надати допомогу не є невеликою. Відсотковий розподіл наведено без урахування 2 анкет, в яких учителі не дали відповідь на зазначенізапитання.

На жаль, послідовного підходу до надання допомоги постраждалій дитині немає. Зазвичай вчителі думають, що дитина потребує допомоги тільки у тяжких випадках: тілесна або психічна травма, побиття, сексуальні домагання. Хоча будь-яке насильство є психічною травмою для дитини, тому їй необхідна допомога, щоб впоратися з даною ситуацією.

Переважають спроби педагогічного складу розв'язати проблему самостійно(91 %) зазначивши що допомогу дитина може отримати від учителів, а (65 %) від адміністрації школи. Значний відсоток відповідей відсилає постраждалу дитину також до психолога (90 %) відповідей, соціального педагога (56 %) відповідей та навіть шкільного лікаря або медичної сестри (43 %) відповідей, що є логічним у випадках насильства, хоча наразі існують проблеми з лікарями та медсестрами в школах. Цікаво, що діти у своїх відповідях майже не називали медика як особу, до якої вони можуть звернутися.

Переважна більшість дітей зазначили, що відповідне ознайомлення щодо способів запобігання насильству та отримання можливої допомоги

ведеться. Однак те, що від (16 % до 18 %) дітей вважають, що їх не інформують про це, свідчить про неналежний рівень такої роботи з боку педагогічного колективу та адміністрації закладу освіти (розрахунок відсотків здійснювався від загальної кількості респондентів відповідного віку).

Тобто впершу чергу ці ситуації потребують наявних методів інформування. Наведені дані свідчать про те, що наявні механізми допомоги на базі школи не викликають у дітей належної довіри та впевненості в їх ефективності, або що учні про них просто не проінформовані.

Також діти розповіли, яку конкретну допомогу вони можуть отримати в навчальному закладі. Серед відповідей можна знайти варіанти допомоги з боку педагогічного колективу, друзів чи батьків, дітей однолітків.

Називалися такі види допомоги:

Допомога, яка може надаватися педагогами:

- запобігати подальшому насильству;
- пояснювати дітям як треба поводитись;
- порадити, як вчинити в тій чи іншій ситуації, який можна знайти вихід з неї;
- підтримувати, дати відчуття розуміння дитині;
- урівноважувати психічний стан, вміти заспокоювати;
- поговорити з винуватцем насильництва та його батьками, викликати його батьків до школи;
- переконувати ту дитину, яка чинить насильство, що вона не права в даній ситуації;
- покарати винуватців;
- залякати батьками тих дітей, які вчинили насильство;

Допомога, яка може надаватися друзями та батьками:

- розібратися з кривдниками;
- зібрати багато людей та зробити кривднику дуже неприємно;
- проводити днину за необхідністю;
- батьки будуть забирати з якихось свят;
- сходити зі мною на «стрілу»;
- підійти побалакати, щоб більше не чіпав, а якщо зачепить пошкодує;
- поговорити по-доброму або грубо з тими, хто ображає;
- батьки поговорять, розпитають, зрозуміють, щось підкажуть;

На рівні школи вчителями зазначені такі форми профілактичної роботи:

- освітніми заходами навчання для різних цільових груп (вчителів, учнів, батьків):
- лекції на тему «Життя без насильства»;
- виховні бесіди;
- виховні заходи шкільним психологом;
- повчальні тренінги, спрямовані на покращення комунікаційних навичок та ефективного спілкування;
- тренінги та зустрічі з кримінальною поліцією у справах дітей;

Отже, в цьому підрозділі ми надали рекомендації до профілактичної програми з протидії шкільного насильства. Розібрали методи інформування дітей та їх батьків в даній темі. Також дали зрозуміти, що основним мотивом протидії різних проявів насильства є нагляд за ситуацією, вчасне і розумне втручання в неї з боку педагогів та батьків, а основне це ознайомлення власне дітей з можливими проявами таких ситуацій в їхньому середовищі, та пояснення як вийти з таких ситуацій.

2.2.Зміст підготовки майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами

У закладах освіти, де вчителі чи адміністрація толерантно ставляться до проявів булінгу та не контролюють взаємодію між учнями, інтереси дітей шляхом нормативного регулювання, або ж самі вчителі чи школа культивують агресивну взаємодію та дух насильства як невід'ємні ознаки мужності, діти, як правило, негативно сприймають емоційний клімат самої школи, атмосферу визначають як небезпечну, що у свою чергу, провокує відповідні агресивні реакції. У такому закладі освіти діти проявляють систематичну агресивну дію як спосіб самовираження, самоствердження в колективі, контролюючи свої соціальні позиції, задоволення соціальних потреб, встановлення досягнення певних позицій та лідерських цілей.

Соціальне оточення відіграє значну роль у формуванні моделей поведінки дітей. З одного боку, середовище закладу диктує ті матеріальні цілі, які можна досягти за допомогою насильства, а з іншого боку – зумовлює вибір на користь насильства як засобу самовираження (як з точки зору утвердження домінування, так і з точки зору захисного механізму від агресії інших). Якщо в даних випадках адміністрація школи ніяк не реагує на такі прояви поведінки з боку булерів, то ними це частіше сприймається як прийнятна форма поведінки та прийнятна норма в даному оточенні. В такому закладі освіти, де булеру дозволили стати домінуючим фактором у середовищі групи, зловживання і несправедливість часто стають передбачуваними і регулярними частинами досвіду групи.

Пропонуємо наступні профілактичні заходи в школі для запобігання мобінгу, булінгу;

1. Контролювання педагогічного колективу за поведінкою учнів, взаємовідносинами між дітьми (у дворі школи, на перервах). Дорослі, які працюють у дитячих колективах, повинні вчасно визначати ознаки мобінгу та своєчасно на них реагувати. Не можливо недооцінювати ситуацію, приймаючи ситуації мобінгу, булінгу за пустощі.
2. Класний керівник повинен припинити будь-які прояви насилля, глузування, цькування і просто нетолерантного ставлення в класі. Застосовуючи виключно безоцінкове судження. Виконувати свої функціональні обов'язки для об'єднання класу, згуртування дітей. Розробляти спільно з дітьми правила поведінки у класі та слідкувати за їх дотриманням. Класному керівнику також необхідно проводити класні години з теми «булінг, мобінг», можливо за участю соціального педагога та практичного психолога. Важливо

проговорювати про цю проблему з усім колективом класу, розповісти учням про наслідки цькування, насильств, про відповідальність за таку дію та сформулювати в них ефективні стратегії поведінки в таких ситуаціях, вчити, як: допомогти іншому та захистити себе .

3. Допомога психологічної служби. Працівники шкільної психологічної служби повинні проводити діагностику стану психологічного клімату класу та виявити дітей, які зазнали або можуть піддаватися мобінгу зі сторони своїх однолітків. Звичайні діалоги, спостереження під час навчального процесу, анонімне анкетування, консультація з участю дітей, батьків чи педагогів, які здатні виявити явні проблеми. За наслідками діагностичного дослідження необхідно також спланувати системну або профілактично-просвітницьку, або вже корекційно-розвивальну роботу з класом, окремими учнями. З цією метою необхідно застосовувати професійний інструментарій (сучасні технології психологічного впливу, тренінгові програми, корекції та психотерапії), які пройшли експертизу та рекомендовані до використання у школі. Розпочинати цю роботу необхідно з дітьми молодшого шкільного віку, опираючись на результати соціометрії, експертну оцінку стану благополуччя батьків 1-4-х класів.
4. Використання вчителями різноманітних методів роботи для профілактики: робота з художніми творами, які торкаються проблеми цькування (під час читання учні порівнюють себе з героями твору, які відчувають страждання, співпереживають,). Перегляд кінострічок відповідної і проведення спільного обговорення переглянутого (наприклад, перегляд художнього фільму «Опудало» за повістю Железнякова, С. (автор написав повість на основі випадку з внучкою)). Написання творів (есе) на тему мобінгу, булінгу (у процесі написання твору дитина може висловити своє ставлення, відчути проблему).
5. Без батьківської роботи, спрямованої на запобігання та виявлення цькування, а також агресивних дій з боку дітей, не обійтися в сучасній школі. Батьки здатні допомогти своїй дитині та запобігти цькуванню її в школі. Діти часто не знають, як самостійно розв'язати певні проблеми. Проблема мобінгу, булінгу – не виняток. Для батьків дуже важливо вміти попередити або належним чином зреагувати на ситуацію цькування, насилля, в які потрапляють їхні діти. Вони мають бути уважними, спілкуватися та підтримувати своїх дітей.

Роль батьків полягає в тому, щоб: не піддавати її постійній опіці (гіперопіці); підтримувати у дитини адекватну самооцінку, щоденно

цікавитися у дитини не тільки навчальними досягненнями (оцінками), але і тим, як пройшов день (які відбувалися події протягом дня, особливо на перервах); запитувати про те, які у неї стосунки з однолітками та вчителями; в яких заходах класу вона брала участь; чи спілкується вона зі старшими або молодшими дітьми.

Якщо батьки помічають будь-які проблеми, серйозно повинні поставитись до них, провести щирі бесіди з дитиною, при необхідності звернутись до вчителів, соціального педагога, практичного психолога. Якщо конфлікт не є масштабним (стосується тільки двох дітей), потрібно дозволити дитині самій вирішити його, підказати як краще це зробити, що і кому сказати: нехай вона вчиться відстоювати свої інтереси, захищати себе самостійно (якщо це в її силах). У випадках, коли цькування, насилля вже почалося і в ваших силах усунути причини їх виникнення, допоможіть їй. Якщо, припустимо, обзивають через пишні форми, запишіть сина чи дочку в спортивну секцію або купіть абонемент до спортивного залу, подбайте про її здорове і менш калорійне харчування. Якщо дитина поводить себе невпевнено – допоможіть їй відчувати себе впевненіше. Також можна домовитись з вчителем, щоб ваша дитина постійно брала участь у громадських заходах – це допоможе їй стати більш впевненою та комунікабельною і додасть соціального статусу. Поцікавтеся, які додаткові заняття відвідують її друзі, можливо їй захочеться також там бути, запишіть її на одне з таких занять. У складних випадках, коли учень стає відторгненим, ізольованим у класі – повідомте вчителів про недопустимість такої ситуації в освітньому середовищі, обговоріть стратегії допомоги. Відверто поговоріть з сином/дочкою, чи зможе він/вона самостійно впоратися з цією ситуацією з боку однокласників. Допоможіть їй відчувати себе впевненіше. Пам'ятайте: дитина завжди має відчувати підтримку і любов з вашого боку.

Вчителю, соціальному педагогу, психологу важливо з 1-го класу привчати дитину до того, що ніхто не має права порушувати її особистий простір, ображати або висміювати. Нова українська школа передбачає формування вчителями безпечного освітнього простору шляхом створення позитивного мікроклімату, оволодіння учнями навичками безпечної поведінки та толерантної міжособистісної взаємодії. Якщо дитина навчиться відстоювати свою гідність і честь, захищати свої інтереси та зупиняти негативні прояви цькування за допомогою соціально прийнятних форм поведінки (звернення за допомогою до відповідальних дорослих, словесних повідомлень), то в підлітковому віці (і у майбутньому дорослому житті) вона зможе захистити себе та інших.

Вчителям рекомендується також веб-сайт [«www.stopbullying.com.ua»](http://www.stopbullying.com.ua), на якому батьки та школярі можуть знайти інформацію про булінг, його наслідки та можливі дії для подолання цієї проблеми. Інформація подається в інтерактивній та відповідній до віку дітей формі. Сайт містить важливу інформацію про ознаки булінгу, способи його попередження, а також варіанти реагування на нього для вчителів та батьків. На сайті пропонуються альтернативні булінгу види поведінки, як-от, блогінг, скейтбординг або діджеїнг.

Основні аспекти реформування вітчизняної системи вищої педагогічної освіти обумовлені упровадженням провідних принципів Концепції «Нова українська школа», одним із напрямів якої визначається оновлення змісту, форм, методів, ресурсів та інструментів освітніх та комунікативних стратегій початкової ланки освітнього процесу. Сьогоднішня якість здобутих компетентностей та ціннісних виховних орієнтирів молодшого школяра буде виступати підґрунтям майбутнього рівня реалізації в суспільстві, сформованості толерантності, інклюзивності, терпимості та прийняття права на думку, яка не збігається із власною, буде засадами для вибору життєвої стратегії, майбутньої готовності до мобільності, конкурентоздатності у вже дорослої людини. Стратегія Концепції «Нової української школи» зауважує на побудові освітнього середовища молодшого школяра на засадах безпеки, доброзичливості, довіри, повазі, з метою профілактики проявів насильства та булінгу в закладі освіти.

На сучасному етапі в Україні прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на попередження насильства та булінгу, в яких визначено напрями діяльності щодо його подолання та ступінь відповідальності для всіх учасників освітнього процесу з огляду на вище зазначене, гостро постає проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів.

Психолого-педагогічні дослідження останніх років приводять приклади використання понять: «насильство», «знущання», «агресія», «булінг», «цькування» як синонімічного значення. Зупинимось на цих аспектах більш детально.

В Україні на початку 2019 році у юридичному полі категорія «булінг» набула правового змісту. Подія відбулась після прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Закон чітко окреслив зміст «булінг», а шляхи протидії булінгу були внесені шляхом змін до

Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту».

Зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено статтею 1734, яка встановила адміністративну відповідальність за булінг і приховування його вчинення в розмірі від п'ядесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин, та окреслили відповідальність батьків, або осіб що їх заміщують, у випадку, коли йдеться про неповнолітніх учасників булінгу.

Досліджуючи історичний розвиток процесу насильства Юрчик, О. характеризує процес цюкування, що на думку дослідниці бере свій початок від становлення людини як особистості та утворення перших суспільних форм взаємодії людства

Концептуальні зміни до усвідомлення поняття «насильство» відбулось в Епоху Відродження. На зміну середньовічної системи виховання й навчання, філософи та науковці Епохи Відродження активно упроваджували та пропагували доміанти гуманного виховання.

Початок XX століття охарактеризувався виникненням двох напрямків розвитку психології як науки – психоаналізу і біхевіоризму, що зумовило формування двох основних підходів до дослідження проблеми булінгу та насильства: насильство як природна властивість людини та насильство, що виступає результатом впливу соціального й культурного середовища, в якому перебуває індивід.

Урізноманітнення підходів до дослідження процесів насильства та цюкування у XIX столітті обумовлено розвитком природничих та гуманітарних наук: біології, соціології, кримінології, педагогіки, психіатрії та інших.

На думку науковця Губко, А. перші системні дослідження процесу насильства серед школярів провели скандинавські дослідники у 1970-х роках. Результатом цього дослідження було введення в науковий обіг поняття «булінг». Походження слова «булінг» бере свій початок від англійського слова «bully», яке розуміли як «хуліган», людина що ображає морально і фізично слабкіших людей.

В науковому обігу поняття «булінг» було охарактеризовано норвезьким дослідником Ольвеусом, який розкривав зміст поняття як агресивна поведінка однієї людини відносно іншої з метою заподіяти їй фізичну шкоду або моральну, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Цікавим для нашого дослідження є думка науковця Губко, А. який зазначає, що не завжди насильство являє собою булінг.

Зміна та перехід процесу насильства у булінг як правило є результатом реакції жертви на фізичну, психологічну агресію з боку нападників та довготривалістю цього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури надав можливість визначити форми булінгу узакладі освіти:

- **Фізичні форми**– це спеціально зроблені удари, поштовхи, нанесення інших тілесних ушкоджень, сексуальний булінг.
- **Психологічні форми** –це насильство, яке пов'язане з впливом на психіку, також наносить психологічну травму шляхом залякування, образ, створенням напруженої атмосфери в освітньому процесі, з метою формування зверхнього ставлення учасників освітнього процесу до жертви. До психологічних форм булінгу можна віднести також вербальний булінг; образливі дії або жести; залякування; ізоляція; кібербулінг; вимагання;.

Підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів передбачає ознайомлення із механізмами проявлення в освітньому процесі ознак насильства за Ольвеусом, Д. що сприяють проявам булінгу:

- спостерігається процес соціального наслідування школярами проявів агресії в освітньому процесі;
- відсутність покарання за прояви агресивних дій;
- розподіл почуття відповідальності між всіма учасниками цькування, тим самим зменшуючи особистісні відповідальність кожного окремо учасника булінгу чи насильства;
- систематичне цькування розглядається з часом як норма, складається думка, що жертва заслуговує на таке відношення до неї.

Підготовка до профілактики проявів булінгу передбачає вивчення та усвідомлення ознак, які можуть говорити про прояви у середовищі школярів: не хоче йти до школи, поводить ся не звично; може відчувати себе хворим, якщо потрібно йти до закладу освіти; висловлює небажання брати участь у спільній діяльності чи соціальних заходах; раптово починає губити гроші чи особисті речі, може приходити додому у порваному одязі, поламаними речами, не може надати цьому пояснення.

Актуальною виступає думка дослідниці Васильєвої, М. яка зазначає, що оскільки зміст професійної підготовки педагога визначається потребами соціального розвитку суспільства, то відбувається постійний процес творчого пошуку шляхів і технологій перебудови її на основі сучасних педагогічних можливостей у ході підготовки майбутніх учителів початкової

школи до створення безпечного освітнього просторута профілактики булінгу.

Виконання майбутніми фахівцями професійних педагогічних функційна високому рівні, зазначимо показники готовності майбутніх вчителів до профілактики булінгу в освітньому просторі початкової школи:

- сформованість особистісних ціннісних орієнтацій до профілактики булінгу;
- сформованість основних компетенцій, тобто здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми булінгу в професійно-педагогічній діяльності;
- сформованість навиків випереджувальних проектних менеджментів (планування й організації заходів щодо профілактики булінгу, розроблення навчально-методичного забезпечення для здійснення антибулінгової освітньої політики у закладі освіти, формування оцінювання, забезпечення інтеграції кількісних і якісних оцінок тощо);
- сформованість навиків здійсненню моніторингу якості власної Антибулінгової діяльності - змістовна рефлексія;
- навчання впродовж життя, з метою особистісної реалізації у ході профілактики булінгу в освітньому просторі початкової школи.

З метою підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу необхідними виступають нові підходи до процесу взаємодії з учнями та їхніми батьками.

У ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу можна визначити наступні напрями підготовки:

- формування компетентностей щодо залучення молодших школярів в інформаційні кампанії закладу освіти, психологічно-педагогічні тренінги та індивідуальні програми профілактики проявів булінгу;
- формування компетентностей щодо проведення інтерактивних форм навчання, що надасть можливість сформувати уміння та навички ефективної діалогічної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу;
- формування компетентностей щодо залучення батьків у тренінги-семінари, тематичні бесіди, психолого-педагогічні ігри, що забезпечать підвищення педагогічної поінформованості, грамотності всіх учасників освітнього процесу у аспектов антибулінгового виховання дітей.

Особливу увагу у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів приділяють озброєнню навиками побудови різних комунікативних стратегій, що засновуються на засадах діалогічної взаємодії, як ресурсу профілактики булінгу, та передбачає створення умов для формування та відпрацювання навичок ефективної взаємодії та спілкування без насильства та примусу, що є запорукою виховання здорової, гармонійно-розвиненої й відповідальної особистості.

Усвідомлення майбутніми учителями початкової школи ролі кожного учасника в процесі булінгу створює умови для вибору вірної стратегії попередження цього явища та вирішення вже наявних конфліктів серед молодших школярів.

У ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу важливим елементом виступає озброєння діагностичним інструментарієм, який передбачає прямий або опосередкований збір інформації щодо проявів булінгу у освітньому процесі з метою: налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи; використання засобів арт-терапії для зняття агресії та реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у закладі освіти на всіх рівнях; запровадження медіації щодо профілактики булінгу в закладі освіти; навчання майбутніх учителів початкової школи стратегіям профілактики булінгу; моніторинг результатів антибулінгової роботи.

Таким чином, узагальнення наукових позицій щодо процесу насильства та булінгу дає змогу визначити його як довготривалу та систематичну агресію, яка може приймати фізичні та психологічні форми, складати велику частину соціального життя молодших школярів.

Зауважимо, що булінг не є суперництвом серед однолітків або імпульсивні агресивні дії потерпілих у відповідь на напад кривдника, які за суттю є спонтанні, недискримінаційні та з невизначеною жертвою.

Не кожен акт насильства молодших школярів виступає булінгом. Зміст та важкість проявів можна охарактеризувати не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі до інших. Це дає кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії до жертви. Загальна підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу у закладі освіти ґрунтується на засвоєнні методів та ресурсів співробітництва та взаємодії суб'єктів освітнього процесу: керівників, учителів, соціальних педагогів, психологів, здобувачів освіти.

Отже, в даному розділі, розкритий зміст « Нової української школи», що формує безпечний освітній простір , шляхом створення позитивної атмосфери де учні отримують навички безпечної поведінки та талерантної взаємодії між собою.

2.3. Специфіка підготовки майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами

Відповідно законодавства⁴ до утиску - небажана для особи або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої групи осіб чи особи ворожої, напруженої, образливої або зневажливої атмосфери.

Мобінг (цькування) – це задіяння роботодавця або окремих працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження гідності та честі робітника, його професійної репутації у формі психологічного або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно нього ворожої, напруженої, образливої атмосфери, у тому числі, що змушує особу недооцінювати власну професійну придатність.

Мобінг є загальним терміном, який описує декілька варіантів психологічної агресії на робочому місці, та має декілька видів:

- вертикальний мобінг – вид психологічної агресії, який здійснюється в площині «керівник – трудовий колектив», може проявлятися у двох видах: колективному тискові на керівника з боку підлеглих або ж тискові керівника на весь колектив або окремого його члена;
- горизонтальний мобінг – це вид психологічної агресії, який полягає в себе колективний тиск на одного з колег, цькування та ігнорування його;
- босинг є видом психологічної агресії, який полягає у зловживанні керівника владою, постійній, часто несправедливій критиці працівника зі вказівкою на його службову невідповідність;
- булінг являється видом психологічної агресії, що полягає у приниженні одного члена робочого колективу іншим;
- сендвіч-мобінг є видом психологічної агресії, що полягає в тискові на одного з працівників як із боку керівника, так із боку колег.

⁴пункт 7 частини першої статті 1 Закону України "Про засади протидії та запобіганні дискримінації в Україні"

- свідомий мобінг це цілеспрямовані дії, що мають конкретну, чітко сформульовану мету створити людині такі умови, щоб вона звільнилась з займаної посади, тобто йдеться про корисливі мотиви – провести на неї когось зі «своїх», зайняти чиюсь посаду, вислужитися перед начальством;
- неусвідомлений мобінг це нецілеспрямовані дії, за яких людина не усвідомлює того, що займається цькуванням і які є наслідком не толерантного ставлення, постійного роздратування, що накопичується по відношенню до когось із колективу чи колег взагалі.

Мобінг може бути латентним та відкритим, груповим і індивідуальним, а також хронічним. Виживши одного колегу, мобер приймається за нову жертву, трапляються також булери-вампири, яких цікавить переважно процес цькування, а зовсім не результат у вигляді звільнення колеги або підлеглого.

Причини появи мобінгу поділяються на зовнішні та внутрішні:

- зовнішні причини (на рівні соціуму загалом і групи зокрема) – це причини пов'язані з життєвим циклом колективу, законами існування груп, мораллю, культурою, тобто вони не залежать від індивідуальності особистості. Виділяються наступні зовнішні причини мобінгу: - примітивні реакції у спілкуванні, розподіл статусів в колективі, успадкований стадний інстинкт, вікові особливості розвитку, низька загальна культура та мораль, відсутність реально діючого правового механізму.
- внутрішні причини (на рівні особистості) – це причини, які зумовлені особливостями життєвого досвіду, психіки, світогляду, переконань окремого індивіда. Проте основну роль в появі мобінгу відіграє також внутрішня причина в той час як зовнішня лише сприяє процесу.

Мобінг може набувати таких форм:

- авторитарний мобінг здійснюється з боку начальника, який застосовує деструктивний стиль керування;
- зміщений мобінг це агресія спрямовується на третю особу, оскільки прояв її по відношенню до справжнього джерела є занадто небезпечним, а рівень розчарування ситуацією перейшов допустимі

рамки і межі боротьби з проблемою, може бути реакцією на авторитарне знущання;

- мобінг має справу в ситуації, коли в колективі з'являються нові члени, які піддаються спробам (тестуванню) старшими стажем;
- дискримінаційний мобінг стається тоді коли його жертвою стають особи, які відрізняються від загального колективу з точки зору цінностей важливих для його осіб або членів, які не схвалюють встановлених в колективі норм;
- десигналізаційний мобінг являється різновидом дискримінаційного, застосований по відношенню до особи, яка виявила негативні факти про своїх колег, інформуючи про них всередині організації (тобто керівників) або її оточення, за що у формі знущань отримує покарання від співпрацівників;
- сексуальний мобінг вважається домаганням в особливій формі даного явища, а в випадку групи може бути різновидом дискримінаційного мобінгу, де проявлення зацікавленості протилежною статтю або тією самою, залежно від преференції, не зустрічається схваленням;
- відбірковий мобінг його метою є позбавлення даної особи з групи, дії стають щораз жорстокішими, поки мета не буде досягнутою. Слід звернути увагу, що три вище згадані форми: дискримінаційний і відбірковий пов'язані з етапами переходу працівника через організацію: вхід-трансфер-вихід, а головною метою кожного з них є нав'язування працівнику правил поведінки даної групи і примусом виконання існуючих всередині норм.

Звичайно, що мобінг негативно впливає на психіку і здоров'я, навіть долю людини, що йому піддається. Цькування на роботі можуть призвести до виникнення почуття соціальної неповноцінності; до нервових захворювань; нервових зривів; проблем зі сном; депресивних станів; інфарктів та навіть самогубства. Жахливе відчуття “всі проти мене” руйнує психіку людини, фатально впливає на його самооцінку. Працівник починає сумніватися в своїх силах, своїй компетентності та здатності налагоджувати стосунки з іншими людьми. Людина, що піддається систематичному цькуванню, іноді завзято не бажає йти з роботи. Боротьба заради боротьби призводить до зрушень у психіці: бажання “перемогти” глобалізується і перетворюється в супермету. Місце роботи представляється особливо цінним і ледь не єдиною можливістю.

У жертви мобінгу може розвинути підозрілість, що межує з параноєю, коли чергові, рутинні негаразди і збої в робочому процесі

починає здаватися підступами ворогів, а в найбезневиннішому зауваженні видається іронія, сарказм і прихована критика. Постійна напруженість, підвищена готовність захищатися, що часом переходить в агресію, можуть призвести до того, що від людини відвернуться навіть ті, хто зовсім не збирався приймати участь у цькуванні. Виснаження нервової системи позначається на якості роботи. Таким чином, в момент звільнення ні в кого не виникає сумніву в правомірності такого результату. Довгий час потому людина все ще може знаходитися в стані посттравматичного стресу. А придбана непевність у собі згодом може серйозно нашкодити на новому робочому місці і вплинути на подальшу долю.

У цій психологічній війні не буває переможців: жертва знесилена і нерідко хвора; страждають її близькі і рідні. А ті, хто “виграв”, заслуговують лише на жалість, як і будь-яка особа, що ступила на шлях морального розкладу. А організація, в якій мали місце подібні події, несе значні моральні і матеріальні втрати: збитки через падіння продуктивності праці; підірвану репутацію; втрату професіоналів, що не хочуть, з одного боку, брати участь у подібних іграх, з іншого – ставати наступною жертвою.

Мобінг є одним з різновидів насильства, а саме, емоційного насильства. Так, у книзі “Насильство на роботі” (1998 р.), виданій Міжнародним бюро праці (МБТ) мобінг і булінг згадуються в тому ж ряду, що й вбивство, згвалтування та пограбування. Та хоча булінгом чи мобінгом можуть видатись цілком невинними в порівнянні зі згвалтуванням чи іншими проявами фізичного насильства, ефект, що вони справляють на жертву, особливо якщо це триває досить довго, має настільки руйнівну силу, що деякі люди підходять до думки про суїцид. Не виключено також, що деякі випадки приступів невмотивованої агресії можуть бути наслідком тих почуттів, що відчувають люди, які піддавалися емоційному насильству на роботі. Наслідки булінгу і мобінгу, в першу чергу, позначаються на здоров’ї та психічному стані людини. В залежності від тяжкості, періодичності та тривалості такого впливу і від того, наскільки дана особа є психологічно до нього стійкою, людина може страждати від цілого ряду розладів фізичного і психологічного характеру, від проблем зі сном до нервових зривів, від депресії до дратівливості, від труднощів з концентрацією уваги до панічних станів або навіть інфарктів. У випадку булінгу чи мобінгу небажання йти на роботу може перетворитися в часті і тривалі відходи на лікарняний. У багатьох випадках хто став об’єктом мобінгу, настільки сильно підривається здоров’я, що вони більше не можуть виконувати свої службові обов’язки. Згодом такі працівники звільняються за власним бажанням чи проти нього, з ними розривають контракт або вони

змушені виходити раніше на пенсію. Як не дивно, потерпілих від мобінгу роблять самих у цьому винними, представляють їх людьми, що самі викликають на себе подібне нещастя. Проблема, що виникла у жертви мобінгу зі здоров'ям може залишатися навіть посилюється чи призвести до такого діагнозу, як посттравматичний стрес. Але не лише психічний стан і здоров'я людини піддається сильному негативному впливу. Наслідки також серйозно позначаються на родинях цих людей та організаціях, у яких вони працюють. Падає рівень продуктивності праці в компанії, страждають відносини, тому що енергія людини направляється на здійснення мобінгу, а не на виконання важливих щоденних задач.

Водночас робота з профілактики насильства повинна проводитися з педагогічним колективом або з батьківською громадою.

Для роботи з педагогічними працівниками, соціальним педагогам, психологам, необхідно брати участь в роботі тематичних педагогічних нарад, на яких повідомляти про інноваційні технології навчально-виховного процесу, інтегрування в педагогічну практику останніх досягнень педагогіки та психології з питань виховання та навчання учнів різних вікових категорій, проводити психологічний супровід молодих спеціалістів, а також роботу з профілактики емоційного вигорання.

Для ефективної протидії насильству педагогічні працівники, керівники закладу освіти повинні володіти інформацією про насильство в освітньому середовищі, знати його причини, форми прояву та наслідки, також розуміти важливість своєї особистої участі і міру відповідальності у вирішенні проблеми насильства в школі та мати необхідні для цього інструменти - алгоритми дій, посадові інструкції, технології ведення випадку від виявлення і реєстрації до надання допомоги.

Ефективний вид роботи щодо протидії насильству будуть сприяти проведення:

- психологічна студія з педагогічними працівниками, спрямовані на пошук ефективних методик роботи з дітьми, для формування в них небайдужого ставлення до осіб, які постраждали від насильства;
- семінари-практикуми, методичні об'єднання, круглі столи, тренінги, лекції, конференції, бесіди з питань нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдуже ставлення до осіб, які постраждали від домашнього насильства на орієнтовні теми: "Я, мої права та обов'язки", "Формування життєвої компетентності", "Життєві цінності", "Як себе захистити?", "Що таке насильство?", "Комунікативна культура", "Агресивна поведінка, її причини і наслідки", "Конфлікти в

учнівському середовищі: причини виникнення, шляхи запобігання та розв'язання", "Як навчитися бути асертивним/асертивною", "Вчимося протистояти впливу", "Права людини у контексті запобігання та протидії домашньому насильству", "Складні обставини в житті людини: як пережити?", "Запобігання та профілактика стресів", "Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству", "Базові навички медіатора шкільної служби порозуміння" тощо;

- масові заходи в рамках акції "16 днів проти насильства": конкурс колажів та плакатів на тему: "Світ без насильства", виставка презентація творчої роботи учнів на тему: "Суспільство проти насильства", флешмоби "Ми - проти насильства!" тощо;
- проведення соціально-психологічного дослідження серед здобувачів освіти з метою вивчення проблеми підліткового насильства і розробка рекомендацій для попередження фактів психологічних розладів, жорстокості та агресивності серед неповнолітніх;
- надання консультаційної допомоги педагогічним працівникам із питань запобігання і протидії насильству;
- розповсюдження інформаційних буклетів "Як виховувати дитину без покарань", "Насильство над дитиною: причини і наслідки", "Виховуємо прикладом", "Чому батьки чинять насильство?", "Виховання дитини: як вибрати оптимальний стиль?", експертизовані відеоролики та відеофільми тощо;
- використання емпатійного спілкування у подоланні конфліктів та впровадження практик для вирішення конфліктних ситуацій в учнівському просторі;
- організаційна діяльність шкільних служб порозуміння, робота з ведення "Живих журналів" (блогів) з питань профілактики домашнього насильства; роботи "Скриньок довіри" та опрацювання запиту учасників освітнього середовища, у тому числі щодо проблеми домашнього насильства;
- систематичне ознайомлення педагогічного колективу з алгоритмом дій у випадку виявлення домашнього насильства чи загрози вчинення насильства щодо учнів;
- напрацювання напрямків розв'язання проблеми, пов'язане із формуванням у здобувача освіти нетерпимого ставлення до насильницького моделювання поведінки, небайдужого ставлення до

особи, яка постраждала від домашнього насильства, під час роботи інтервізійних груп практичних соціальних педагогів та психологів;

- висвітлення теми в інтернет-сторінках (на власних сайтах, блогах);
- використання теорії "розбитих вікон" (відповідно до такої, якщо хтось розбив скло в будинку і ніхто не вставив нове, та незабаром жодного цілого вікна в цьому будинку так і не залишиться, а потім почнеться мародерство. Можемо сказати, явні ознаки безладу й недотримання людьми прийнятих норм поведінки провокують оточуючих теж забути про правила) не залишати в шкільному середовищі без уваги навіть найменші ознаки неповаги до іншого з боку учнів, учителів, батьків.

Крім цього, важливо, щоб у педагогічного колективу були актуалізовані особистісні установки на безконфліктну поведінку та конструктивне спілкування з учнями та колегами, була сформована мотивація не залишатися без певної уваги проявів насильства, негайно втручатись для їх припинення і надавати допомогу залученим сторонам.

Формуванням професійної готовності до такої діяльності вважається спеціальна підготовка майбутніх вчителів у закладах вищої освіти і через систему перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Також питанням щодо запобігання насильству чи дискримінації можуть вивчатись в рамках інших курсів у вигляді окремих тематичних модулів.

Навчанням педагогічних працівників з проблематики насильства не обмежується лише проведенням одного семінару чи тренінгу. Це систематична робота з урахуванням ситуацій, яка складається в освітній установі. Підвищенням компетенцій працівників вважається одне із питань профілактики насильства та його залученням для обговорення цієї проблеми, також може здійснюватися не тільки в рамках спеціально організованого навчального заняття, але й під час проведення робочої наради, засідання педагогічної ради, ради з профілактики, розбору конкретного випадку та аналізу ефективності вжитих заходів.

Зараз в закладах післядипломної педагогічної освіти впроваджені курси (спецкурси) спрямовані на профілактику проявів насильства та конфліктів серед учнів, над дітьми в суспільстві та в шкільному оточенні, на запровадження медіації та відновних практик у закладі освіти, які схвалені відповідними вченими радами та наукової-методичної комісії.

З метою зменшення агресивності і булінгу у навчальному закладі можна також запровадити тренінги асертивної поведінки. У різних формах роботи необхідно докладати зусиль для подолання егоцентризму,

формування та розвитку у школярів загальнолюдських і моральних цінностей, критичного мислення, толерантності у ставленні до індивідуальних відмінностей різних людей, навичок безконфліктного та конструктивно розв'язання міжособистісних проблем. З цією метою можна використувувати соціальноінтерактивний театр і форум-театр як інтерактивні форми профілактики соціальних проблем, а також соціальне проектування, тьюторство.

В Україні проблемою булєрства активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Главком» за підтримки Уповноваженого президента України з прав дитини презентували спеціальний проект з протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116–111). Упроваджується Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіта» (Укладач Воронцова,Е.). У 2017 році створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють з дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. В навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція». У 2018 році у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, який передбачає штрафи за булінг. У рамках закону до відповідальності можуть бути притягнені діти, їхні батьки, вчителі та директор школи. На профілактику мобінгу і булінгу потенційно працюватиме і розвиток інклюзивного освітнього простору, зокрема створення у школах інклюзивних класів.

У країнах Євросоюзу дедалі активніше досліджують зв'язок між проявами шкільного насильства і схильністю до радикальних дій та участі в екстремістських рухах. У зв'язку з цим Рада Європи запустила в Албанії спеціальний трирічний проект боротьби з булінгом та екстремізмом вартістю у 600 тис. євро, який буде завершено до 31 січня 2019 року. Його мета - створення нової шкільної культури, що ґрунтується на пріоритеті прав людини та демократії для викорінення булінгу зі школи і створення безпечного навчального середовища.

Отже, у підготовці майбутніх вчителів до профілактики різних проявів насильства в навчальних закладах педагогічні працівники повинні володіти інформацією щодо насильства в освітньому просторі. Знати його причини, форми прояву та наслідки. Також визначили, що причинами проявів момінгу розділити на зовнішні причини на рівні соціуму загалом та на внутрішні причини на рівні особистості.

Висновки до другого розділу

Виявлення випадків мобінгу є непростим завданням для батьків, педагогів, шкільних психологів. Дитина, що піддається цькуванню, неохоче говорить про труднощі у взаєминах з іншими дітьми.

Неприємними ознаками патологічних відносин є зниження шкільної успішності і погіршення здоров'я – часті застуди, загострення хронічних хвороб. До основних методів діагностики відносяться: спостереження та соціометрія⁵.

При спільних зусиллях педагогів-психологів, шкільних вчителів, батьків мобінг у школі успішно усувається, відбувається переорієнтація інтересів класу, відновлюється соціальний статусжертви. З метою профілактики необхідно розробити правила поведінки в шкільному закладі, виділити пункт із забороною на утиск учнів, спостерігати за поведінкою дітей та підлітків на уроках, на заходах дозвілля та спортивних заходах, при необхідності припиняти мобінг, періодично проводити діагностику відносин в класах, організовувати виховні години і бесіди з поясненням будь-яких проявів цькування.

Захист дитини від жорстоких дій, попередження злочину проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим та актуальним завданням, рішення якого носить міждисциплінарний характер. У діяльності щодо припинення насильств повинні залучатися працівники правоохоронної системи, органи піклування та опіки, представники педагогічної та соціальної спільноти, співробітники психологічної і медичної служби. Однак, найчастіше зусилля зі створення ефективної системи профілактики та припинення насильства щодо учнів, надання допомоги жертвам жорстокого поводження розбивається через перешкоди, поміж: єдиних методичних і системних підходів в організації профілактичної роботи; обмеженість і міжвідомча роз'єднаність, суб'єктивізм у виборі недержавних організацій для співпраці, відсутність ігнорування профілактичної спрямованості в роботі з дітьми і сім'єю; відсутність законодавчих норм і правозастосовної практики щодо захисту і реабілітації жертв, що посилюється правовою не писемністю та недовірою населення до правоохоронних органів, низькими матеріальними статками, що не дозволяє

⁵**Соціометрія** — теорія вивчення міжособових відносин, автором якої є австрійсько-американський психолог та соціолог Якоб Морено. Рідше соціометрією називають методику вивчення внутрішніх групових зв'язків та ієрархії в маленьких групах осіб.

звернутися за кваліфікованою юридичною допомогою; несформованістю у педагогічних, соціальних, медичних, поліцейських працівників, навички спілкування з жертвою, що веде до приховування чи замовчування фактів насильства, особливо за відсутності особистої зацікавленості дорослих в покаранні кривдника та реабілітації постраждалого від домашнього насильства; відсутність ефективно діючої та доцільно організованої реабілітаційної системи.

Проблема ускладнюється тоді коли значна частина постраждалих від насильства - вихідці з неблагополучних сімей або "діти вулиці", в долях які мало кому цікаві. Бувають випадки коли діти оплачують власним стражданням та навіть життям батьківської потреби в самоствердженні, прагненні дорослих влаштувати особисте життя, стають заручниками п'яних батьків та постійно роздратованих матерів.

Розв'язати проблему насильства також щодо неповнолітніх можна тільки у разі спільної роботи вчителів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей. Метою роботи щодо нівелювання наслідків насильства є насамперед не заміна або усунення батьків, які не в змозі нести відповідальність за виховання своєї дитини, але й допомога сім'ї у відновленні або формуванні здатності до названої діяльності.

На підставі аналізу наукових джерел та літератури щодо запобігання і протидії насильству в школі сформульовано рекомендації соціальним педагогам, соціальним працівникам, педагогічним працівникам, психологам, батькам у разі звернення до них постраждалих від насильства.

Наведено перелік літератури, інструментарію, які можуть допомогти у роботі та самопідготовці з питань насильства.

За останні декілька років було зроблено серйозні кроки для протидії насильству. Зокрема: прийняття національних програм і стратегій, вдосконалення національного законодавства, проведення масштабних досліджень ситуації щодо насильства, розроблено і впроваджено в закладах освіти різне моделювання профілактики насильств та реагування на його випадки, методичні матеріали, інформаційні посібники, навчання педагогічними працівниками.

Інформаційні та навчальні матеріали, методичні інструкції, що були використані під час підготовки методичних рекомендацій наведені в списках рекомендованої та використаної літератури.

Конфлікти між учнями відбуваються щодня в усіх, навіть у більш згуртованих колективах. Втручання вчителями або інших працівників закладу освіти необхідне, щоб зупинити бійку чи знущання. Але це не

завжди вдається примирити сторони. Часто самі діти можуть зупинити конфлікт та примирити сторони набагато ефективніше, ніж дорослі.

Для цього дітям потрібна допомога і підтримка з боку педагогів, адміністрації школи, також спеціальне вміння та знання технологічних примирень.

В окремих школах набули поширення служби примирення (медіації)що створенні на діяльності спеціальних підготовлених посередників (медіаторів), які допомагають особам конфлікту з'ясувати причини сутички і помиритися. Під час декількох зустрічей змінюються стосунки між кривдником і жертвою: від взаємного відчуження, навіть ненависті і злоби – до зрозуміння одне одного. Кожна зі своєї сторони конфлікту проходить кілька етапів усвідомлення скоєного, наслідків насильства для інших та себе. Після чого сторони беруть на себе відповідальність за зміну ситуацій знаходять шляхи до примирення.

Служба примирення також може створюватись з ініціативи здобувачів освіти, їхніх батьків, педагогів, але її повноваження повинне бути закріплене рішення керівництва закладу у спеціальному положенні про таку службу. Зазвичай, службою примирення керують заступники директора з виховної роботи, практичний психологчи соціальний педагог.

Заходи по корекції станів

Чи не кожного дня людина стикається із нервовим напруженням, але неприємного осаду від стресових ситуацій можна позбутись досить швидко та легко. Психологи пропонують ряд методів, які допомагають заспокоїтись після зтяжнього нервового напруження.

Фізичні вправи та свіже повітря — найкращий спосіб розслабитись. Перше й основне, що згадують усі без винятку фахівці, є незначне фізичне навантаження на свіжому повітрі. Можна вийти на вулицю та пройти квартал-другий у швидкому темпі. А якщо висота будівлі дозволяє, можна по сходах спуститись пішки на десять поверхів вниз і таким же чином піднятись нагору. У крайньому разі можна просто зробити кілька глибоких вдихів біля вікна.

Існує й багато інших способів відсторонитись від негативних емоцій. Хоча далеко не кожен може дієво застосувати такі методи, про них треба пам'ятати. Якщо ви маєте добру уяву, можна представити собі порушника вашого душевного спокою в якій-небудь комічній ситуації, кумедному вигляді або безглуздій позі.

Ще один метод — аналітичне відтворення події, що відбулась. Для людей, мислячих раціонально, це може бути корисно, адже, осмисливши свої помилки під час бесіди, вони не допустять подібного в майбутньому.

Але, як зазначають психологи, головне не зациклюватись на негативних моментах і не «накручувати» себе.

Висновки

Найбільше жорстокими проявами булінгу звичайно відбуваються в підлітковому віці. Однак ще в молодшій школі кожен член класної спільноти займає свою позицію, починають відігравати в колективі певну роль. Тож вибір жертви булінгу падає зазвичай не миттєво.

Булер і його прибічники можуть почати над кимось насміхатися. Якщо реакція та, яку вони очікують (дитина плаче, лякається, нервово відповідає агресорам), то будуть повторюватись ці принизливі жарти знов і знов.

Не в усіх педагогів є базові навички в роботі в конфліктних ситуаціях, але більшою мірою врегулювання конфліктів це являється завданням шкільного психолога, який повинний проводити профілактичну бесіду з учнями.

На жаль, за останні декілька років градуси агресії серед шкільної молоді зросли у декілька разів. В тому числі й через загальну ситуацію в країні. Маленькі діти серед інших ігор вибирають погратись «у війну». А школярі навіть підсвідомо можуть прагнути влаштувати бійки чи сутички.

Педагогам варто займатися запобіганням конфліктів. Вони повинні добре знати, чи є в класі діти, з якими однокласники не хочуть спілкуватися та ігнорують. Чи є в колективі прояви булінгу щодо когось з учнів.

Також є ще один дієвий метод. Перед початком уроків попросити кожного учня на аркуші паперу написати прізвищедитини, з якою вона хоче сидіти поруч за партою, а також прізвище того, кого вона вважає своїм найкращим другом. Коли вчитель проаналізує результати, то легко зрозуміє, кого з дітей «забули», або не згадали зовсім.

Цей метод має назву «розстановка сил». Завдяки йому можна дослідити комунікацію між дітьми й дізнатися, хто в класі жертва, хто агресор, а хто є неформальним лідером, від кого відвернулися однокласники.

Якщо проблема стане регулярною та неконтрольованою, то батькам обох сторін — і того, кого ображають, і кривдників — треба вирішити проблему спільно. Ця робота вважється дуже тонкою й ювелірною, адже працювати доводиться з усіма сторонами конфлікту, включно зі учнями—свідками булінгу, які безпосередньо відіграють роль в цій ситуації.

Батьки кривдника вдома мають провести серйозну розмову з дитиною. Однак важливо не вдаватися до моралізаторства та уникнути підвищення тону.

З дитиною потрібно проговорити як з рівною, тобто як з дорослим. Можна пояснити, що ви розумієте, що вона, напевне, зіткнулася з складнощами в цій ситуації і тому поводить ся таким чином. Треба запитати, чи можете ви якось допомогти — порадити, поговорити, запропонувати бесіду з психологом. Важливо показати дитині, що ви її хочете зрозуміти, а не просто звинуватити.

Якщо діалоги не допоможуть — це може означати те, що дитина не почута і що її не змогли зрозуміти.

Частіше причиною надмірної агресії стають бажання дитини звернути на себе увагу. Та також це може бути наслідком різних подій — наприклад, розлучення батьків, народження молодшого братика чи сестрички, переїзд, смерть одного з батьків.

Агресивна поведінка являється способом висловлювати незгоду, спробою впоратися з реальністю, яка для дитини виявилася надто травматична.

Слово «агресія» походить від латинського, що означає «напад».

Агресія мотивована деструктивною поведінкою, яка суперечить правилам і нормам існування людей в суспільстві, завдає матеріальний, шкоди, приносить фізичне і моральне ушкодження людям або спричиняє їм психологічний дискомфорт (стан напруження, негативні переживання, пригніченість, страх).

Ця розмова не є випадковою. Результат аналізу тестів, проведених серед дітей середніх класів дає можливість чітко зрозуміти, що проявленням агресії у нашому шкільному середовищі почастишали. Скажу більше – агресія помолодшала. Агресію пов'язували також з перехідним підлітковим віком, зараз наразі можна спостерігати за проявом агресії і у молодших учнів. Майже в кожному класі є лихослови, забіяки, грубіяни які постійно ображають своїх однокласників. Це агресивні діти. Дитяча агресивність також є ознакою ненормального розвитку.

Причина такої поведінки не тільки в самих дітях, бо агресія проявляється відображенням внутрішніх проблем дитини, які виникають найчастіше через жорстокість та байдужість дорослих.

Проаналізувавши причини прояву негативних почуттів та емоцій дитини, то стає очевидним фактом, що головна причина нажаль пов'язана з неправильним сімейним вихованням, проблемою вродині. Психічне чи фізичне насилля батьків стосовно один одного, постійні сварки між собою,

грубощі, приниження, брутальне відношення у щоденному спілкуванні, іронія та сарказм, бажання постійно бачити один в одному щось погане та підкреслювати це, являється щоденною школою агресії, в якій зростає дитина та отримує уроки агресії. Тобто це таке явище, на які інколи дорослі не звертають увагу. Але ми знаємо, що дитина як губка втягує в себе все, що відбувається навколо її середовища – і погане, і добре. У такій сім'ї дитина просто не може бути інакшою. Діти не можуть самостійно фільтрувати, що добре, а що погано. Вони просто сприймають таке відношення як норму своєї поведінки.

Іншою важливою причиною агресивної поведінки дитини є засоби масової інформації – інтернет, телебачення. Діти більш чутливі до негативного впливу телебачення, бо вони сприймають негативну поведінку за зразок. Якщо дитина схильна до агресій, вона переносить агресивну дію з екрану на життєву ситуацію. В такому випадку, якщо дорослі поставляться до цього байдуже, то така дитина ніби отримає схвалення від дорослої людини. Та навіть більше, іноді ми самі підштовхуємо до наслідувань життя з екранів телевізорів – «а ти схожий на героя того мультика», «а давай пограємо у війну», ... І ті діти, які із захопленням дивляться сцену насилля, починають більш агресивно відноситися до своїх однокласників.

Хочемо зазначити, що не всі діти однаково ставляться до насильницьких дій. Одні діти відчувають відразу (вони часто відвертаються, заплющують очі), інші можуть також бути байдужими до насильницьких сцен, але окремі цього діти можуть спостерігати таку сцену з цікавістю та задоволенням, інша категорія учнів після перегляду виявляють потребу у агресивних діях.

Дитина, за великим рахунком, і сама може не зрозуміти, чому так поводить себе. Відповідно, не зможе сказати, що з нею відбулося. Про це завжди варто пам'ятати, адже в дітей може не знайтися слів для висловлення свого емоційного стану, якщо їм не надати допомогу в цьому.

Також батьки дитини, яку ображають, у свою чергу мають детально розібрати цю проблему зі своїм сином чи донькою. Слід пам'ятати, що участь батьків у конфлікті підлітка повинна бути дотичною.

Тиском через педагогів чи особиста розмова батьків жертви цькування з булером можуть навіть погіршити ситуацію. У даний спосіб дорослі дискредитують дитину в очах однолітків, перекидуючи силу авторитету на себе.

Не потрібно соромитись відвести дитину до психолога, який навчить виставляти захисний щит проти проявів агресії з боку однолітків. Важливою допомогою вважається практичний прийом психології, навчити дитину

самостійно відстоювати себе. Це є важливим досвідом становлення в соціальному просторі.

Однак дуже важливо, щоб проблема була публічною, а про конфлікт знала вся школа: усі учні та вчителі. Однак вчительський колектив у жодному разі не повинен подавати це таким чином, ніби батьки ображеної дитини прибїгли до школи поскаржитися з надмірними емоціями. Таке явище лише все погіршить.

Важливорозуміти, яка це насправді жахлива ситуація. Не лише для скривдженої дитини, а й для педагогів, булера, інших дітей, та усієї школи.

У багатьох українських школах за підтримки Міністерства освіти і науки якраз створилися так звані служби примирення, або групи медіації. Адміністрації школи навіть виділяють окремі приміщення для «кімнат примирення», де діти можуть допомогти іншим дітям вирішити конфлікт. Розробляють також сценарій вирішення суперечок.

Звичайно такі групи формують серед учнів старшої школи, щоб до закінчення школи вони змогли передати навички у вирішенні конфліктів молодшим учням, виступали для них у ролі коучів. Цей спосіб виявляється досить дієвим. Часом діти більше довіряють іншим учням, ніж своїм вчителям.

У складних випадках однозначно постає запитання, як далі вчитимуться разом булер та його жертва. Імовірні варіанти: перевести постраждалу дитину в іншу школу, або ж зі школи має піти булер.

Якщо булера певним чином покарали, але залишили в школі, це може лише розузлити його та спровокувати знову на подальшу дію.

На певний термін він зачайтється, але далі може використовувати різні прийоми психологічних дій.

Щоб зробити правильне рішення, треба вивчити всі обставини, з'ясувати позицію адміністрації закладу освіти, врахувати бажання ображеної дитини та батьків булера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem.
2. Васильєва, М.П. Теорія педагогічної деонтології. Х.: Новеслово, 2003. 216 с.
3. Губко, А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. 46–54 с.
4. Дубасенюк, О.А. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 49 с.
5. За матеріалами: UNESCO. Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers. Paris, UNESCO, 2011 Кравцова, М.М. Дети-изгои. Психологическая работа с проблемой. (Психолог в школе). М., 2005; Anti-bullying procedures for primary and post-primary schools, 2013.
6. Кодекс законів про працю України: Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2020.
7. Люзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. Home and Home for Children, 2016
8. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» Балакірева, О.М. & Павлова, Д.М. & Нгуєн, Н.-М.К. & Левцун, О.Г. & Пивоварова, Н. П. & Сакович, О.Т. & Флярковська, О.В. – К.: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2019. – 214 с.
9. Лист МОН України № 790 від 29.12.2018 р. «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»
10. Савчук, К. & Біленкова, Л.М. (Підготовка майбутніх вчителів до профілактики булінгу та різних проявів насильства в роботі з молодшими школярами). Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету 12-14 квітня 2022 р. 169-170 с.
11. Нова українська школа: простір здоров'я. Збереження та зміцнення здоров'я у закладах загальної середньої освіти. Результати освітнього

- компоненту Проєкту МОЗ-ВООЗ «Неінфекційні захворювання: профілактика та зміцнення здоров'я в Україні», 2019 р.
12. Пояснювальна записка до проєкта Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу.
 13. Протидії булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. Андрєєнкова, В. Л. & Мельничук, В. О. & Калашник, О. А. Київ: Україна, 2019. 132 с.
 14. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: дис...канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»/ ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2016. 328 с.
 15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 530-р «Про затвердження Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку».
 16. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / Балакірева, О. М. & Бондар, Т. В. та ін.; наук. ред. Балакірева, О. М.; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – 127 с.
 17. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний- рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога, С.О. – 2018. – 174 с.
 18. Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 120 «Про національну стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі».
 19. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід уповноваження. Посібник / Коваль, Р. & Горлова, А. & Нікітчук, А. & Микитюк, О. & Ліхоліт, Ю. – К.: Видавець Захаренко, В.О. 2009. – 168 с.
 20. Вчимося бути толерантними. Тренінговий курс для молоді, Донецьк, 2008.
 21. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 серпня 2001 року №2558-III Електронний ресурс.
 22. Діти за ґратами — суспільство хворе, «Социум» 28.10.2008
 23. Інтернет, в якому ми живемо.
 24. Коли вашу дитину цькують. Посібник для батьків.
 25. Скажи булінгу “ні”: ігри та вправи для розвитку емоційного інтелекту.

26. Служба соціального озабезпечення в навчання. Булінг.
27. Цькування у школі. Наслідки знуцання і для жертви, і для агресора.
28. ЮНЕСКО. Як зупинити насильство в школі. Посібник для вчителів, 2011.
29. Як запобігти булінгу? Поради та вправи на емпатію
30. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна 2013.
31. Пам'ятка для соціального працівника/фахівця із соціальної роботи» / МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», 2013.
32. «Школа і поліція»: програма просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів.
33. Андреева, М. О. Формування толерантності учнів початкової школи у інклюзивному навчальному закладі Андреева, М. О. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. - 2013.
34. Барліт, А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі Барліт, А.Ю.&Барліт О.О. Горизонти освіти. – 2012. – №2. – 44-46с.
35. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір»: навчально-методичний посіб. - Київ: НаУКМА, ГЛПФ Медіа, 2017. - 208 с.
36. Король, А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. – 2009.
37. Булінг – важлива проблема для підлітків в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. Педагогічний портал: освітня преса.
38. Кормило, О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія». 2015.
39. Косолапов, Н. А. Глоссарий по политической психологии. Авторский
40. Кураев, Г.А. & Пожарская, Е. Н. Возрастная психология: курс лекций. Ростов-на-дону: УНИИ валеологии РГУ
41. Куртова, С. Булінг у школі. Освіта.UA.
42. Кутузова, Д. А. Травля в школі, що це таке і що можливо з цим зробити. Журнал практичного психолога.
43. Мірошніченко, О. А. Діагностика особистості майбутнього психолога: методичний посібник до вивчення дисципліни «Практикум із загальної психології» для студентів спеціальності 7.040107 «Психологія». – Житомир, 2012

44. Барліт, А.Ю. *Форми і методи подолання (мінімізації) соціальнопедагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі* / Барліт, А.Ю. & Барліт, О.О. // *Горизонти освіти*. – 2012
45. *Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл*. Весна 2013.
46. *Діти та підлітки в онлайні: Поради для батьків та вчителів*.
47. *Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»*.
48. Малкіна-Пих, І. Г. *Психологічна допомога в кризових ситуаціях*. – М.: Изд-во Ексмо, 2005.
49. *Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки* / за ред. Павлиш, С. & Журавель, Т. – К.: вид-во ФОП Клименко, 2015.
50. *Національне дослідження шкільного середовища в Україні: резюме* // укладач. Івасій, Р. & Діденко, М. – К.: ВБО “точка опори”, 2018.
51. *Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистоянні булінгу*. – 2017.
52. *Цькування у школі. Наслідки знуцання і для жертви, і для агресора*.
53. *Сайт ЮНІСЕФ*.
54. Алексюк, А.М. *Загальні методи навчання в школі*. — К., 1988.
55. Коротяєв, В.І. *Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів*. — К., 1991.
56. Галузинський, В.М. *Індивідуальний підхід у вихованні школяра*. -К., 1982.
57. Савченко, О.А. *Дидактика початкової школи*. — К., 1997.
58. Алексеєнко, Т.Ф. *Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості*.
59. Лушпай, Л.І. *Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення*.
60. Качмар, О. *Мобінг як різновид психологічного насильства у трудовому колективі*.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОРЯДОК

Реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в навчальному закладі

1. Підставою для реагування в закладі освіти на випадки булінгу (цькування) є заява або повідомлення, про випадок та/або підозру його вчинення стосовно неповнолітньої особи та/або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, отриманої суб'єктами реагування на випадки булінгу (цькування) в закладі освіти. Повідомлення можуть бути в усній та/або письмовій формі, в тому числі із застосуванням засобів електронної комунікації (телефон, соціальні мережі, електронна пошта, електронні месенджери, офіційні веб ресурси та ін.).

2. Повідомляти про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти може будь-яка особа, учасником або стороною якого вона стала або яка підозрює про його вчинення стосовно неповнолітньої особи та/або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, або про який отримала достовірну інформацію.

3. Повнолітні учасники освітнього процесу зобов'язані вжити заходів невідкладного реагування у разі звернення дитини та/або якщо вони стали свідками булінгу (цькування) (оцінити рівень небезпеки життю та здоров'ю сторін булінгу (цькування), негайно втрутитись із метою припинення небезпечного впливу, надати (за потреби) невідкладну медичну та психологічну допомогу, звернутись до органів охорони здоров'я для надання медичної допомоги тощо).

4. Керівник закладу освіти:

- призначає уповноважену особу за реалізацію норм законодавства у сфері запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти з числа своїх заступників;
- у разі отримання заяви про випадок булінгу (цькування) не пізніше однієї доби повідомляє територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України про звернення, одного з батьків або законних представників неповнолітньої особи;
- для невідкладного надання психологічної допомоги (за потреби) інформує територіальний орган (підрозділ) служби у справ дітей та/або центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- для організації надання медичної допомоги постраждалій особі (за потреби) викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;

- наказом склад комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) з метою проведення розслідування; у випадку тимчасової
- відсутності уповноваженої особи визначає цим наказом особу зі складу комісії, відповідальну за підготовку матеріалів для засідання (шляхом опитування учасників випадку, з'ясування наявності фото та відеофіксацій, психологічної характеристики сторін тощо);
- інформує особу, яка звернулася із заявою, про подальший порядок її розгляду; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) не пізніше, ніж три робочі дні з дня надходження заяви про випадок або підозру з метою планування та застосування необхідних заходів реагування.

Діяльність комісії закладу освіти з розгляду випадків булінгу

1. Комісія з розгляду випадків булінгу (цькування) є колегіальним органом закладу освіти, яка скликається в кожному окремому випадку надходження заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти не пізніше ніж три робочі дні з дня надходження заяви або повідомлення.

2. До складу комісії входять уповноважена особа та інші зацікавлені особи (педагогічні працівники, практичний психолог, медичний працівник та інші особи) за рішенням керівника закладу освіти. До участі в засіданні комісії також можуть бути залучені сторони булінгу (цькування) (за потреби), один з батьків або законних представників неповнолітнього кривдника та потерпілого, представники інших суб'єктів реагування на випадки боулінгу (цькування) в закладах освіти та інших зацікавлених сторін.

3. Комісія на своїх засіданнях розробляє пропозиції та рекомендації з питань, що належать до її компетенції.

4. За підсумками роботи комісії складається протокол.

5. За виконання та моніторинг запланованих заходів відновлення та нормалізації психологічного клімату в закладі освіти та визначених рекомендацій для учасників булінгу (цькування) згідно з протоколом засідання комісії відповідає уповноважена особа або особа, яка її замінює у разі відсутності відповідно до наказу про склад комісії.

До повноважень комісії належать:

- розгляд та аналіз матеріалів за результатами проведеного розслідування щодо з'ясування обставин на підставі заяви про булінг (цькування);
- визначення сторін булінгу (цькування), можливих причин та необхідних заходів для їх усунення;

- планування заходів стабілізації психологічного клімату у колективі, формування емпатії між сторонами булінгу (цькування) та надання соціальних та психолого-педагогічних послуг сторонам булінгу;
- (цькування), в тому числі із залученням необхідних фахівців з надання правової, соціальної та іншої допомоги тощо;
- формування рекомендацій для педагогічних працівників закладу освіти щодо доцільних методів навчання та організації роботи з неповнолітніми сторонами булінгу (цькування) та їхніми батьками або законними представниками;
- формування рекомендацій для батьків або законних представників неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Додаток Б

ПОРЯДОК

застосування заходів виховного впливу в закладі освіти

1. Заходи виховного впливу застосовуються для відновлення та нормалізації відносин між учасниками освітнього процесу після випадку булінгу (цькування) з метою створення та сприятливого для навчання та роботи освітнього середовища.
2. Заходи виховного впливу застосовуються у разі наявності факту булінгу (цькування) в закладі освіти по відношенню до кривдника, потерпілого та свідків.
3. Заходи виховного впливу мають забезпечити дотримання прав та інтересів сторін булінгу (цькування), необхідне виховання та освіти, соціальну та психолого-педагогічну допомогу.
4. Заходи виховного впливу реалізуються педагогічними працівниками закладу освіти із залученням необхідних фахівців із надання правової, психологічної, соціальної та іншої допомоги, в тому числі територіальних органів (підрозділів) служб у справ дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо.
5. Необхідні заходи виховного впливу визначає та планує комісія з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.
6. Керівник закладу освіти вживає необхідних заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу, в тому числі залучення (за потреби) необхідних фахівців із надання правової, психологічної, соціальної та іншої допомоги тощо.
7. Керівник закладу освіти забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування).
8. Практичний психолог та соціальний педагог у меж своїх посадових обов'язків:
 - діагностують стан психологічного клімату в колективі, в якому відбувся булінг (цькування);
 - за результатами діагностики розробляють план корекційної роботи з кривдником та свідками із залученням батьків або законних представників;

- розробляють та реалізують програму індивідуальної реабілітації для потерпілого;
- розробляють профілактичні заходи для групи, в якій зафіксовано випадок булінгу (цькування); для батьків або законних представників;
- здійснюють супровід педагогічних працівників, які забезпечують освітній процес для групи, в якій зафіксовано випадок булінгу (цькування);
- забезпечують надання психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

9. Педагогічні працівники, які забезпечують освітній процес для групи, в якій зафіксовано випадок булінгу (цькування):

- виконують рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти щодо доцільних методів навчання та організації роботи з неповнолітніми сторонами булінгу (цькування) та їхніми батьками або законними представниками;
- забезпечують інтеграцію антибулінгового компонента в освітній процес, який визначається правилами поведінки учасників освітнього процесу в закладі освіти, статутом закладу освіти, законодавством;
- виробляють спільно з здобувачами освіти правила взаємодії групи під час освітнього процесу.

Додаток В

Поради батькам

1. **Заступіться за свою дитину** – повідомте про знущання іншим дорослим у житті дитини (вчителям, тренерам) і працюйте разом, щоб надати дитині підтримку, необхідну йому для розвитку здорових стосунків.
2. **Навчіть дитину бути напористим – не агресивним.**
 - Дослідження показують, що використання агресії для боротьби з агресією, як правило, погіршує проблему. Навчіть дитину, як відстоювати себе, репетируючи фрази та слова типу: «СТОП!» поки вони не прозвучать впевнено.
 - Запевнити дитину, що відійти та повідомити про знущання – це найкраще, що слід зробити.
 - Надзвичайно важливо, щоб **батьки створили середовище**, яке сприяє розвитку позитивних дружніх стосунків та зменшенню негативних взаємодій.
 - Подумайте про те, щоб записати свою дитину на **різні заходи в школу та поза нею**, щоб вона могла відчувати багато різних дружніх стосунків.
3. **Встановіть зв'язки з іншими батьками**, щоб можна було контролювати взаємодію дітей з однолітками.
 - Діти, над якими знущаються, часто мають низьку самооцінку. Знайдіть заняття, які їм подобаються, щоб вони могли почати відчувати себе добре.
4. **Для батьків дітей, які знущаються:**
 - Надайте їм можливість позитивно використовувати свої природні навички лідерства (наприклад, навчити новому виду спорту або навички).
 - Хваліть (і практикуйте!) всебічну та шанобливу поведінку.
 - Батьки задають тон сімейним стосункам, а діти навчаються навичкам відносин, спостерігаючи за поведінкою батьків.
 - Практикуйте толерантність та моделюйте використання позитивної сили, поважаючи та підтримуючи інших. Заохочуйте позитивні стосунки серед дітей, вихваляючи поважну та всеохоплюючу поведінку, щоразу, коли ви її бачите.
 - Спробуйте зосередитись на позитивах вашої дитини, навіть коли вони потребують виправлення.

- Вчіть та спонукайте до співчуття. Батьки повинні встановити межі та наслідки для неприпустимої агресивної поведінки – будь то вдома, у спортивній команді чи в школі. Наслідки повинні навчити дітей, що поведінка знущань є неправильною, і показати їм, як використовувати свою силу позитивно, а не деструктивно.

Додаток Д

Корисні правила-поради для профілактики і подолання кібербулінгу, для дітей:

1. Не поспішай. Не поспішай, не виплескуй свій негатив у кіберпростір. Важливо домовитись із дитиною, щоб вона не відповідала на вразливі повідомлення до того, як порадиться з дорослими. Старшим дітям запропонуйте правило: перед тим, як писати і відправляти повідомлення, потрібно заспокоїтись, притишити роздратування, злість, образу, гнів. Емоції – погані порадики, вони минають, а написане і відправлене в Інтернет продовжує нести і помножувати негатив уже без Вашої волі і контролю.

2. Будуй свою репутацію. Будуй власну онлайн-репутацію, не провокуйся ілюзією анонімності. Інтернет – це особливе середовище із своїми правилами поведінки - «нетикетом». Хоча кібер-простір і надає додаткові можливості відчувати свободу і розкутість завдяки анонімності, дитині потрібно роз'яснити, що існують способи довідатись, хто саме відправив повідомлення, хто стоїть за певним ніком (анонімним псевдонімом). І якщо некоректні дії у віртуальному просторі призводять до реальної шкоди – від анонімності залишається лише ілюзія: все тайне стає явним. У віртуальному просторі, як і в реальному, діє золоте правило: стався і дій стосовно інших так, як хотів би, щоб ставились до тебе. Крім того, Інтернет фіксує історію, яка складається із публічних дій учасників і визначає його онлайн-репутацію – накопичений образ особистості в очах інших учасників: заплямувати її легко, виправити – важко.

3. Поважай факти. Зберігати підтвердження факту нападів. Потрібно роз'яснити дитині: якщо її неприємно вразило якесь повідомлення чи картинка на сайті (фото, відео, будь що), правильна реакція – вимкнути екран (щоб зупинити негативний вплив, але не комп'ютер!) і негайно звернутись до батьків за порадою. Старші діти можуть зберегти чи роздрукувати сторінку самостійно, щоб порадитись з батьками в зручний час.

4. Що ігнорувати. Доречно ігнорувати поодинокий негатив. Одноразові образливі повідомлення найкраще ігнорувати, часто в результаті цього кібер-булінг на початковій стадії і зупиняється. Досвідчені форумчани послуговуються правилом: «найкращий спосіб боротьби з неадекватними – ігнор». Якщо ж реагувати на негативні коментарі, комунікація продовжується.

5. Коли ігнорувати не варто. Не дивлячись на те, що відправник Вам не відомий, якщо листи систематично містять загрози життю і

здоров'ю, або порнографічні сюжети, варто поставити до відома телефонного або Інтернет-провайдера, інспектора місцевого відділку міліції із роботи з неповнолітніми (для цього й важливо копіювати повідомлення із загрозами). Якщо образлива інформація розміщена на сайті, варто зробити запит адміністратору щодо видалення цієї інформації.

Додаток Є
ЗРАЗОК ПРОГРАМ НАВЧАЛЬНИХ СЕМІНАРІВ
ДЛЯ КЕРІВНИКІВ, ПЕДАГОГІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ ЗАКЛАДУ
ОСВІТИ

Програма 4-годинного семінару для керівників закладів освіти з питань запобігання насильству та реагування на його випадки

Організатор семінару:

орган управління освітою, який курує діяльність закладів освіти, обласний інститут післядипломної педагогічної освіти/академія неперервної освіти.

Цілі семінару: поінформувати керівників закладів освіти про проблему насильства в закладах освіти, сформувані в них готовність і мотивацію до ефективних управлінських рішень, організаційних дій для його запобігання.

План проведення семінару та зміст основних питань

1.1. Вступ (20 хв)

Відкриття семінару. Вступне слово організаторів семінару.

Представлення мети семінару та регламенту роботи, знайомство учасників.

1.2. Перший модуль (1 год 30 хв)

Насильство і його вплив на життя закладу освіти.

Насильство і його види, нехтування основними потребами дитини. Масштаби поширення насильства в освітньому середовищі. Причини і чинники насильства. Ознаки прояву насильства до дитини і нехтування її потребами. Наслідки насильства, його вплив на соціально-психологічний клімат закладу освіти, безпеку і здоров'я здобувачів освіти, якість освітнього процесу. Моделювання ситуацій, що викликають насильство.

Організаційно-управлінські заходи щодо запобігання насильства і реагування на його прояви

Загальношкільний підхід до профілактики насильства.

Обов'язкові компоненти:

- забезпечення безпеки у приміщеннях і на території навчального закладу;
- підтримка позитивного соціально-психологічного клімату;
- наявність системи повідомлення про випадки насильства, його виявлення, припинення та надання допомоги постраждалим;
- моніторинг ситуації в закладі освіти і ефективності вжитих заходів.

Рекомендації щодо розробки нормативно-правових документів, які регламентують питання створення безпечного і сприятливого освітнього середовища, профілактики насильства і реагування на його випадки.

Політика освітнього закладу стосовно насильства, механізми її реалізації. Доповнення до правил поведінки і правил внутрішнього трудового розпорядку з метою профілактики та недопущення насильства. Перерва (20 хв).

1.3. Другий модуль (1 год 30 хв)

- Дії і відповідальність керівництва закладу освіти щодо профілактики насильства і реагування на його випадки.
- Роль керівництва закладу у створенні безпечного і сприятливого освітнього середовища, позитивного соціально-психологічного клімату.
- Персональна відповідальність директора закладу освіти за життя і здоров'я, дотримання прав і свобод здобувачів освіти, працівників.
- Посадові обов'язки керівника та його заступників для створення ефективної системи з профілактики насильства і реагування на його випадки в закладі освіти. Ухвалення управлінських рішень і координація дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського співтовариства, батьківської громадськості, фахівців служб супроводу, допоміжного та технічного персоналу щодо запобігання випадків насильства в закладі освіти.
- Реалізація заходів щодо запобігання, виявлення і реагування на випадки насильства.
- Алгоритми дій учасників освітнього процесу з метою виявлення і реагування на випадки насильства.
- Підготовка співробітників з питань попередження конфліктів і випадків, пов'язаних з насильством.
- Комплексна робота зі здобувачами освіти та батьками.
- Взаємодія з вищими органами системи управління освітою і спеціальними службами (Національна поліція, медичні заклади) у випадку насильства.

Підсумки роботи семінару (20 хв).

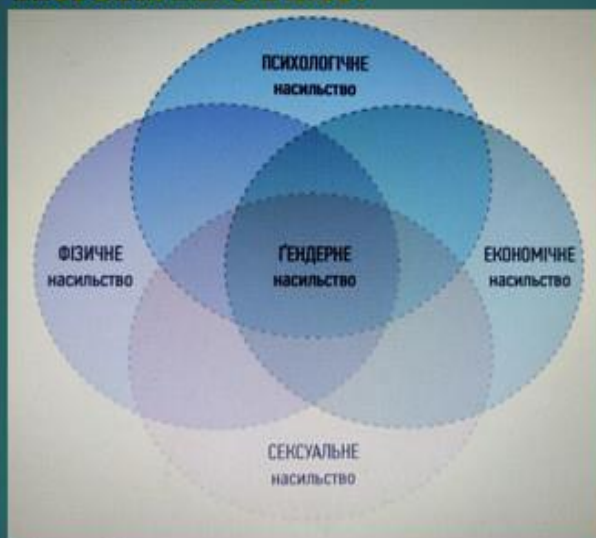
Отримання зворотного зв'язку від учасників семінару та його оцінка

Додаток Е
Постери з протидії насильству

Насильство в закладі освіти – це сплановані або спонтанні агресивні дії, що відбуваються на його території або в його приміщеннях під час занять, перерв, на шляху до нього і назад, а також на заходах, які проводить заклад в іншому місці.

Види насильства:

Дискримінація – полягає в упередженому ставленні до особи та відповідних діях.

